

LJUBLJANSKI
ZVON

9

LETNIK XLVII
1927

Vsebina zvezka za mesec september:

1. Rudolf Maister: Gosposvetska straža 515
2. Anton Novačan: To 515
5. Igo Gruden: Iz knjige «Manja» 514
4. Vladimir Levstik: Hilarij Pernat. (Dalje prihodnjič.) 516
5. Janko Lavrin: Dostojevskij in Proust 527
6. Vladimir Bartol: Ljubezen velikega kana 542
7. B. Borko: Nikolaj Berdjajev. (Konec prihodnjič.) 544
8. Stano Kosovel: Kamor pogledam 549
9. Joža Lovrenčič: Publius in Hispala. (Dalje prihodnjič.) 550
10. Eça de Queiros: Dojilja. (Iz portugalsčine prevel A. Debeljak.) 559
11. Književna poročila 564
Miran Jarc, Človek in noč (Mirko Pretnar). — Popović Bogdan, Ogleidi iz književnosti i umetnosti (J. A. G.). — Petar M. Božović, Antologija crnogorskih pesnika i pripovedača (Anton Debeljak).
12. Kronika 571
Dodatek k Aškerčevi literarni ostalini (Jos. Wester). — Francoska klasika in Nemci (Maks Robič). — Kettejevo pismo deset dni pred smrtjo (Ivan Kolar). — Góngora in baročna lirika (A. D.). — Iz zgodovine naše literatske provincialnosti (J. A. G.).
13. Portret generala Rud. Maistra.

LJUBLJANSKI ZVON

izhaja v posameznih zvezkih ter stane na leto 120 Din, za pol leta 60 Din, za četrt leta 30 Din, za inozemstvo 150 Din.

Posamezni zvezki se dobivajo po 15 Din.

Na reklamacije se pošlje reklamirana številka brezplačno le tedaj, če se je reklamirala najkasneje en mesec po njenem izidu. Za poznejše reklamacije se mora reklamirana številka plačati.

Urejuje FRAN ALBRECHT

Uredništvo ne vrača rokopisov, ki jih ni naročilo.

Upravništvo: Prešernova ulica št. 54.

Izdaja «Tiskovna zadruga», r. z. z o. z. v Ljubljani.

Tiska Delniška tiskarna, d. d. v Ljubljani (predstavnik Miroslav Ambrožič).

LJUBLJANSKI ZVON

MESEČNIK ZA KNJIŽEVNOST IN PROSVETO

Rudolf Maister: Gosposvetska straža

Od Lábuda do Baškega Jezéra
je naša straža stala.

So enkrat pesmi, enkrat puške pele
in tam pri Vovbrah, tam ob krškem bregu
so naše rdeče rože zagorele
zdaj v klasju, zdaj v božičnem snegu
za našo Gospo Sveto.

A leta dvajsetega so s prevaro
nam vzeli to svetinjo našo staro
in je po vseh slovenskih okencih
zamajal nageljčke
togoten vzdih.

Pa v naših oknih nagelj še cvetè
in v naših srcih še je v pravdo vera
in tudi krive kolnemo sodnike še
in vemo: še bo Gospa Sveta zvala.

Anton Novačan: To

Businžu.

Starih pojmov krdelo se klanja besedi besed,
padajo verstva Konfucija, Bude in Krista,
Upanišade beže, ostanki Jehovinih zmed
splahnejo v nič — obzorja so čista.

To je brez barve in tona, to je golo to,
nič več kot to, da gospoduje nad dvomi,
ločeno z ločenim spaja vesoljstva kolo to
v mirnem pristanu, kjer se misel ne lomi,
kjer duša počiva, v brezčasju pozabi telo,
grehov odvezana čista golobka bela,
širi se v sladkem brezmejnem to,
duša moja vesela!

Igo Gruden: Iz knjige «Manja»

I.

Vonjiv oblak

se je spustil na moje tiho, vdano žitje:
prišla si mi na pot samotno kot odkritje,
obstal je čas, ustavil se je moj korak.

Večerni mrak

ni slajši ne mehkejši od ljubavi tvoje
in tvoj šepet je mil kot zvon, ki v dalji poje,
vonjav je tvojih poln sanjavi zrak.

In klic moj vsak

je kakor vzdih, ki tebe prosi odpuščanja:
o, kje sem živel? kam moj duh zdaj sanja?

Vonjiv oblak

se je spustil na moje žitje, Manja.

II.

Ti moja mila! v cvetju črešnja v bregu:
pod njo moj dom, otvorjen proti vzhodu ...
Ti moje solnce! sen o zlatem plodu!
brezbrežnost moja, hip, zajet na begu.

Stopinja ptice na jutranjem snegu
ni nežnejša kot ti ... ne val na produ,
ne v jutru bel oblak na daljnem svodu,
ti moja mila, v cvetju črešnja v bregu.

O, legel pod drevo sem, ki razsipa
zdaj name pesem jutra in večera
in pesem vetra, solnca, zvezd vsemira

in spev človeka, ki zveni v sproščenje:
v brezbrežnost duša sprošča se iz hipa,
ko da posluša angelsko češčenje.

III.

Polnoč

nad mestom: molk, pokoj, zastoj življenja ...
V zenitu mojih sanj in hrepenenja
ozvezdja so se spela v zlat obroč.

Smehlajaj

je moj kot zvezde soj, ki tiho ugaša:

ob uri smrti naj spomin te vpraša
za soj poslednji, zadnji svoj dihljaj.

Jasmin

je v sobo dahnil, ko da duša plaka
nekje v daljavi in na solnce čaka:
predramil vzdih iz mojih je globin.

Si ti

se z mislijo ta hip me dotaknila?
V polnoč se zvezda k tebi je utrnila,
kot solza svetla pala v molk noči.

IV.

Naslonil na tvoje blazine
sem misli kot cvete jasmina:
njih vonj — kot srcé mesečina —
preplete naj tvoje spomine.

Ah, tvoje telo je vonjivo,
kot sneg alabastra prosojno:
od njega sijaj gre opojno
v vse moje pokojne globine.

Kot stopil na njivo
bi s solncem in v luči bogati
razsipal semena, sem sklonil
se k tebi, v svetost tvojo vtonil:
o ljuba! o žena! o mati!

V.

Ko k meni razprostrla boš roké,
te dneve ti položil bom v naročje
kot bele lilije v večerno ločje,
nedolžnost belo med nemirne sne.

In z roko mi boš gladila lasé,
vseh mojih strun poslušala sozvočje
kot harfo, ki jo solze razzvené.
Lepo cveteti je, celó umreti
cvetoč, če mora v noč izkrvaveti
srcé.

VI.

V mestu je poldne zvonilo.
V parku sedel sem: obmolknil je gaj,
z belo tišino vsegà me obkolil.

Ptič spreletel se je v senci dreves,
zganil tišino spuščènih zaves,
mehko občutje je vame dahnilo,
čezme razlilo svoj sveti sijaj:

mislil sem nate, o daljna, in molil...

Vladimir Levstik: Hilarij Pernat

(Nadaljevanje.)

XIV.

Profesor se ni ukanil za več nego za dobršen mesec dni. Vsaka pošta je prinašala z bojišč vesti o «naših zmagah», kakor se je predrzno izražal Hilarij Pernat. Tudi največjim dvomljivcem so se odpirale oči; celo doktor Balant je zdaj izprevidel, da ne bo kmalu nikogar več, ki bi se pričkal s «Serbi» zastran dinastije. Za mizo naših veljakov so se oglašale vsak večer pogumnejše besede. Hindenburgova linija je bila izbrisana s površja zemlje, najezdniški zid preko Balkana se je majal — in striček Hilarij je triumfiral.

«Nu, ali nisem pravil?» se je košatil pred poslušalci. «Da, antanta! Da, naši dobrovoljci!... Nu, živela Jugoslavija! Vrag naj vzame vse, kar je zoper njo!...»

Ko pa so prišli poslednji dnevi oktobra in je zagrmel širom zemlje veliki «Ite, missa est!» — se je mahoma zazdelo, da stari revolucionar ne bo več utegnil pozdraviti Milana in zaživeti novega življenja.

Bili so to vobče čudni dnevi; tako čudni, da bi se bil malokdo spomnil Hilarija Pernata, ako ne bi bil na višku dogodkov sam opozoril nase. Nemir in napetost sta tako narasla, da si imel neprestano občutek dušèe soparice, kakršna tlači svet pred nevihto. Ljudje že niso več vedeli, kaj delajo in kako živé. Nekateri so godli kakor divji sršeni, vsak trenutek pripravljeni, da se spoprimajo s komerkoli na življenje in smrt, drugi so pili kakor iz uma in tretji — nu, tretji so umirali za hripo, ki je prav tedaj z zavihanimi rokavi kosila pri nas. Doktor Balant jih je ob pomoči duhovnih gospodov neutrudno spravljal na boljši svet in vanci pogrebnege zavoda so jih vozili na pokopališče, ne da bi se bil kdo razen najbližjih sorodnikov Bog zna kako upiral njihovemu nestanku. «Umiranje je bilo tako priljubljeno» — ali ni urednik našega lokalnega lističa nekje zapisal teh besed? Prav nič izrednega se ni zdelo, da je smrt med štiriletno krvavo košnjo razširila svoj obrat in segla z bojišč na zaledje!

Tudi omizju strička Hilarija ni prizanesla. Vsak teden je izbila komu kozarec iz roke. Dva ali trije stebri tovarištva so že ležali v grobovih; ostali so bili kandidatje hudobne bolezni ali pa rekonvalescentje po njej. Ravnatelj Rožič in notar, ki sta s težavo ušla njenim krempljem, sta vse večere krehaje čakala prilike, da bi kratkočasila družbo z zgodbami svojih nadlog. Toda nihče ju ni poslušal; brez grenke žalosti so trkali v spomin umrlih, kimali živim in govorili o bolj zanimivih stvareh.

Hilarij Pernat je mrzil lamentacije. On, ki si je nedavno še izbiral grob, je zdaj odklanjal vsak pogovor o bolezni in smrti. Nedopustno se mu je zdelo, da bi stala njiju senca med njim in med izpolnitvijo, katere je pričakoval. Toda čim bolj se je otepal misli na morilko, tem bliže mu je bila za hrbtom. Prav tedaj, ko jo je najbolj zanikaval, je krečila nad njim svoje vroče roke, izbiraje trenutek, da bi ga pograbila.

Večer pred prevratom je ostal vsem članom omizja še dolgo v spominu. Striček je bil proglasil, da mora vihar izbruhniti v nekaj dneh; vsa znamenja so bila že na nebu. Beseda je dala besedo in ravnatelj Rožič se je polakomil prilike, da izpregovori s katedra, kakor ga je bil navadil poklic. Resno je jel očitati Pernatu, zakaj je odklonil sedež v «narodnem svetu». Pretipal mu je obisti, obsodil ga, da je s tem zatajil sveto dolžnost, in podprl svojo grajo z dvema ali tremi najbolj znanimi primeri iz zgodovine. Vsa družba je modro majala z glavami ter z godrnjanjem in stokanjem obžalovala, da je striček iz «sebične udobnosti» odrekel narodni stvari svojo pomoč.

Profesor, razdražljiv in nemiren, kakor je bil te dni, je nestrpno ohal in mencial, zavijal oči in drsal s stolom; ko mu je Rožič svečano zaklical, da je «salus rei publicae suprema lex», je celo udaril po mizi, tako da se je družba zdrznila, češ, evo sodnjega dne! Tedajci pa je Hilarij Pernat mahnil z roko. Obšlo ga je, kakor da je vse to brez zmisla in bob v steno. S potrpežljivostjo, ki se ni zdela ostalim nič manj pretirana od pravkaršnje togote, je poslušal blebetača do kraja; nato je sklenil roke nad kozarcem in se je zagledal v strop.

«Nikar, prijatelj!» je izpregovoril z glasom, ki je kakor struna drhtel od jedkih pomenov. «Čas filozofov in dobrih vernikov se nagiblje h koncu; še malo dni in ne bo ga več. Zakaj narod hoče — ali res dobro ve, kaj hoče? Gotovo je to, da noče ne Jugoslavije po Platonovem vzoru ne bebcev, ki smo sanjarili o njej. Tisti mah, ko postane beseda meso, bo ves odločen za svoje stare kosmate mešetarje in gladke sleparje. Mundus vult decipi, brat! Kaj bi temu ljudstvu Pernatius mente captus, čeprav samo v narodnem

svetu? Pernat govori to, kar misli, in stori to, kar reče — oni pa so od vekov navajeni, da sta misel in beseda, beseda in dejanje dvoje. Vsi bodo navdušeni, kadar pride tisto. Tudi jaz bom navdušen. Obenem pa bomo vsi vedeli, ves mili narod s slutnjo in Pernat, recimo, z mrzlo pametjo, da Jugoslavija ne more biti Jugoslavija... In čez sedem let — Bože moj! Kdor jim čez sedem let poreče ‚Jugoslavija bodi Jugoslavija!‘ — tistemu bo sodrga v obraz pljuvala, vsak brusač ga bo psoval, vsak cigan zatajeval in izdajal, čeprav bo imel na sebi njegovo lastno podarjeno suknjo in v ustih njegov izprosjačeni kruh!»

«Nu, nu!» se je oglasilo v zboru. «Nu, nu...»

«Vse to sem premislil te dni,» je nadaljeval striček Hilarij. «Veselim se, duša mi vriska in obenem vidim, kaj bo. To, carissime, je prva gotovost. Druga gotovost je ta, da Hilarij Pernat ni človek iz sodrge. Njemu ni treba, da bi mu drhal v obraz pljuvala, da bi ga zmerjali brusarji in da bi ga izdajal cigan. Pernatius mente captus je gospod iz Vrtne ulice, sam svoj cesar in papež, po milosti božji in moči dejstva On, ki je! Modril vas je in bodril vas je; njegovo delo je zdaj končano. Še toliko ostane pri vas, da pozdravi novorojeno Jugoslavijo — ne tiste, ki bo, ampak ono, ki bi morala biti. Nato se vrne v svoj ograjeni svet, na svoj vrt, kjer bo strigel rože, v svojo knjižnico, kjer bo govoril z duhovi, med svoje ljube štiri stene, kjer bo čakal sam svojega prevrata, kakor da se ni nič izpremenilo na obličju sveta.»

Profesorjeve besede so razočarale vso družbo. Tako prenapete so se zdele, tako nezmerno ošabne in tako nezmislno naježene v trenutku, ko ni bilo povoda zanje. Nihče ni čutil vročične tegobe, ki je žehlala iz njih; a vsi so se čutili nekam izzvane, zlobno z vodo polite v svojem svežem navdušenju — prav zdaj, ko je bilo našlo ustanovljeni kolovoz in se je v čredi zaletelo navkreber! Porogljivo mežikanje je zletelo okoli mize. Rožič in doktor Balant sta zamerljivo mrdaje gledala v zrak; nekdo je hrknil, nekdo je zagodrnjal; notarja pa je obsedlo, da bi se znesel nad starcem.

«Prav, prav, profesore — vi, ki ste!» je izpregovoril, mrzlo gledaje stričku v oči. «Vprašanje je le, ali boste še dolgo utegnili striči rože in govoriti z duhovi. Španska hodi okoli kakor rjoveča levinja — človek ne ve ne ure ne dne!»

Hilarij Pernat je z bolestno osuplostjo dvignil glavo. Očividno so se bile notarjeve besede srečale z mislijo, ki mu je prav ta mah nejasno kljuvala v možganih. Nato je ves vzdrgetal od jeze.

«Prizanesite mi že s svojo večno hripo!» je vzrojil. «Imeli ste jo, ušli ste ji in stvar je v redu. Prigoda ni tako neobičajna, da

bi jo kazalo zapisati v zgodovino. Jaz nisem bojazljivec. Če jo dobim, jo dobim in če bo treba umreti, umrem.»

«Veliko jih je že umrlo,» je nadaljeval notar z otožno zategnjenim glasom, skoro kakor pri sebi. «Sodni svetnik Moljavec... trgovec Globan... nadzornik Steska... pomnim jih še, kako so brezskrbno sedeli med nami. Prej ali slej pride vsak na vrsto.»

«Da, da,» je važno pritrdil zdravnik. «Vsak pride na vrsto. Tudi profesor ni blagoslovljen zoper bolezen in smrt.»

«Nu, slišite?» je zmagoslavno povzel notar. «Čas bi bil, da se oglasite pri meni. Kaj bi vam rože, kaj duhovi: to, to je važno. Z duhovi, mislim, ni nikjer tako lahko govoriti kakor tam, kamor pridemo vsi...»

Vsi so uprli oči v profesorja, da bi videli učinek teh besed; in ko so ga videli, so se nehote skesali. Zrenice strička Hilarija so bile široke kakor zrenice prestrašenega otroka. Njegov obraz je bil siv, roka, ki je pravkar prijela za kozarec, mu je trepetala in vino se mu je razlilo tik pred ustnicami.

«Nu da, nu da,» je zamrmral čudno ubito. «Lahko da imate prav. Človek bi najrajši umrl — če ne od španske, pa vsaj zato, da vam izpolni željo.»

To rekši je vzel klobuk in je odšel, ne da bi koga pogledal.

Tisto noč je Hilarij Pernat dolgo hodil po svoji sobi in pre-mišljeval. Občutek, da vstaja proti njemu nekaj grozečega, mu je davil srce kakor težka skala.

«Prav!» je sklenil že v postelji. «Jutri pojdem k lopovu, h Kolovratarju, in napravim oporoko. Rožiča in doktorja si vzamem za priči... Ogabna stvar: ali me bodo pestili zastran Blanke!...»

Toda obrnilo se je tako, da drugi dan ni šel k notarju in ni napravil oporoke. Baš ko se je odpravljajl z doma, je prihitela v njegovo sobo Stana, vsa žareča od radosti, in mu je prinesla vest, da so v Ljubljani proglasili Jugoslavijo: prestolnica Slovenije da je vsa v zastavah; po ulicah se valé tisočglave množice in vzklikajo svobodi! Ta novica je mahoma vrgla strička iz njegove turobne vdanosti v skrajno nasprotje. Zavrisnil je kakor iz uma, poskočil, zaplesal po sobi, objel Stano in se razjokal na njenem ramenu, da sam ni vedel kdaj in zakaj. Ko se je nekoliko osvestil, je pozabil klobuk in palico ter zdirjal po vsem mestu, da vidi, kako je z Jugoslavijo pri nas. Kje so bile naše zastave, kje trume ljudstva, kje govorniki na vogalih in ulicah, kje radost in samozavest osvobojenja?... Ubogi striček Hilarij ni mogel verjeti svojim očem. Ljudstvo se je res da zbiralo na Glavnem trgu in šumelo kakor roj vznemirjenih čebel; da, celo pesmi in vzkliki so se oglašali in dve, tri zastave so pravkar nekam boječe polzele

s streh — toda ondi, od koder naj bi se bila začela prva jasna beseda, ondi, kjer bi se bilo moralo zgoditi nekaj odločilnega, zgodovinskega, znamenitega za vso bodočnost našega mesta — prav ondi je bilo vse samo neodločnost in prihuljen molk. Okna naših veljakov so mežala kakor boječe zatisnjene oči, z mestne hiše ni visela zastava, na njenem balkonu ni bilo žive duše, da bi razprostrla roke proti koprneči množici in zaklicala: «Kvišku, narod! Reci, da si sam svoj — in boš!»

Ko je profesor videl, da ni česa videti, in čul, da se nič ne čuje, ga je obšlo kakor sveta jeza in brezdanji sram in grenko se je razgrohotal sredi trga. Kje so bili po tem takem «naši ljudje»? Ali so mar pili kavo, ali so še spali na današnji dan? Sredi strmenja je prišel mimo njega notar. Hilarij Pernat ga je ujel za komolec:

«Kaj pomeni to oklevanje? Mar ne veste, da se je Ljubljana vzdignila?»

Kolovratar je vedel, kako ne bi? Toda mudilo se mu je. Namenjen je bil v predmestje, mirit neke «elemente», ki so se zbirali na demonstracijo. Nebo je bilo vobče polno oblakov. Ali Pernat ni čul, da se je narodna straža uprla in da je narodni svet le s težavo zatrl pobuno? Trije nepokorneži so sedeli v luknji!

«Narodna straža?» je osupnil striček. «Uprla se je? Zakaj?»

«Kako zakaj? Na svojo pest je hotela proglasiti Jugoslavijo. Taka nepremišljenost!»

Profesor je okamenel.

«Ali ne veste, da se je Ljubljana vzdignila?» je z zastajajočim glasom ponovil svoje prvo vprašanje.

Da, Ljubljana! Vedeli so, kakopak, saj je prišla brzozavka; in so tudi neutegoma poslali kurirja, da se uveri na svoje oči, ali je resnica ali mistifikacija. Recimo, da je resnica. V Ljubljani imajo ljudi in sredstva, tam morejo...

«In pri nas?» je zavpil profesor Hilarij Pernat. «In pri nas?»

«Pri nas je stvar čisto drugačna!» je obupno zacepetal notar. «Vse to, pomislite, gre vendarle zoper paragraf o veleizdaji! Kaj bi se zgodilo z nami, če bi Borojević udaril na Slovenijo? Pa da o njem ne govorim: ali ne veste, da je mesto zasedeno po avstrijski vojski?»

«Koliko jih je?» V profesorjevih očeh je zaigrala drobna, brezumna iskrica.

«Stotnik in... nu, in moštvo.»

«Vsega — koliko?»

«Kakšni ste! Recimo — trideset mož.»

«V stari šoli?»

«V stari šoli.»

«Prav,» je rekel Hilarij Pernat. «Pokažem vam, kako treba... Spremite me.»

«Kam?» se je ustrašil Kolovratar. «V staro šolo? Ali se vam meša?... Ne, ne!» je klatil okoli sebe. «Ženo imam in otroke! Nikarite, profesor — stojte, za Boga svetega! Saj niste zblazneli!»

Striček Hilarij ga ni poslušal. Želja, da bi osramotil te «copardarje», ga je bila obsedla do neznosnosti. Hitel je, kakor da mu gori za petami. Kasneje je dobro pomnil, da spotoma sam ni vedel, kaj prav za prav hoče in kako naredi svojo stvar.

«Kaj jim porečem?» je mrmral. «Takole sam... vraga... Prekleti notar! Nu, pokažem jim!...»

Vsekako se je ponujala prilika, da umre junaške smrti. Zakaj pa ne? Razburjenost, ki ga je napadala te dni, ga je nesla naprej kakor vihra. Tik pred zadnjim vogalom je srečal petnajstletnega dečka, ki se je postavljajal s trobojno kokardo.

«Daj jo meni!» mu je velel. «Tako... Zdaj skoči na magistrat in reci, naj pokličejo stražo pod orožje. Pernat zahteva, reci. Marš!»

S kokardo na prsih se je čutil bistrejšega. Vojnik pred šolo je naperil puško:

«Halt!...»

«Komandanta!» je odgovoril Hilarij Pernat s tako odločnim glasom, da se je sam zavzel.

Starikav hauptmann je prigodrnjal na prag.

«Sie wünschen?» je zarežal in srepro uprl oči v prišlečevo kokardo.

Trenutek, da se striček izkaže, je bil prišel.

«Narodni svet,» je izpregovoril, čudeč se lahkoti, s katero so mu prihajale besede na jezik, «narodni svet me pošilja samega in neoboroženega, v dokaz, da se želi ogniti krvolitja...»

«Krvolitja!?» je zatulil stotnik. «Ja Kruzifixdonnerwetter, ist denn die Bande toll geworden?...»

«Soška armada beži,» je nadaljeval Hilarij Pernat. «Dežela je proglasila neodvisnost. Oblast je prevzela narodna vlada, ki razpolaga s svojimi lastnimi bojnimi silami. Prišel sem, da vas v njenem imenu pozovem na predajo.»

«Ustrelim vas!» je kričal stotnik, grabeč za pištolo. «Ich knall' Sie nieder!»

Striček Hilarij je pomirjajoče mahnil z roko.

«Svarim vas,» je dejal in kakor v nenadnem navdahnjenju potegnil rutico iz žepa. «Hiša je podminirana, mesto obkoljeno po oddelkih narodnih straž s strojnimi in topovi. Ako vzdignem

rutico — ako počí strel — ali ako se začuje le najmanjši sumljivi hrup — zleti poslopje v zrak in naše čete udarijo na juriš!...»

Glas mu je bil postal rezek in trd, pravi glas smrtne odločnosti. Stari stotnik je prebledel, zaripnil in spet prebledel. Izbuljil je oči in se zagrabil za glavo.

«So weit wären wir?» je zastokal, omahujoč med hišnimi vrati. «Herrgottkruzinalfixlaudon! Vojska beži? Revolucija... Ničesar nam niso povedali. Ali je vobče resnica?» Obupno se je zazrl profesorju v sive oči.

Hilarij Pernat je vzdržal njegov pogled.

«Izvolite se odločiti,» je rekel s strogim glasom. Nato je mehkeje dodal: «Ženo in otroke imate, gospod stotnik. In vaši vojniki tudi.»

«Ne smem!» je zaječal nesrečnež. «Ne smem, dokler ne pride Armeekommandobefehl...»

«Armeekomanda je bila — zdaj ukazujemo mi! Še pol minute, gospod.»

Hauptmann je sklonil glavo in dve debeli solzi sta mu zdrknili po pegastih licih...

Pogodila sta se za prost odhod brez orožja.

«A kam?» je vpraševal stotnik. «Ali nas ne bodo masakrirali?»

«Razoroženih se ne dotaknemo,» ga je potolažil striček. «Peljite svoje ljudi na postajo in s prvim vlakom — domov.»

To rekši si je mirno prižgal cigareto. Čez pet minut je veličastno odzdravil stotniku, ki je odhajal s svojo dvajsetorico mož, na tihem ves srečen, da mu ni treba umreti junaške smrti. Nato je tehtno krenil mimo uplenjenih pušk v stotnikovo pisarno in sedel za njegovo mizo. Soba se je zibala okoli njega, vrtilo se mu je, v glavo mu je silila vročina; v njegovi notranjosti je drhtelo kakor tetiva po strelu. Zdaj, ko je bilo delo opravljeno, si skoro ni mogel verjeti, da je resnica.

«Glej, glej,» je zamrmral nekajkrat, «človek ne bi mislil... Le kako je šlo vse tako po sreči? Nu, Milan bi me bil vesel.»

A že ga je spet pograbilo tisto, kar ga je vse te dni zanašalo iz razumnega tira. Prezir in gnev na oklevače mu je žarko bušil v sencè.

«Vsi, kar jih je, se niso upali! Počakajte, ptički, naučim vas peti po novem.»

Ne da bi uredil svoje misli ali pripravil besede, je snel telefonsko slušalo in je poklical narodni svet. Zjutraj so mu bili povedali, da v «permanenci zboruje» na magistratu. Odvetnik Grabrijan, predsednik revolucionarnega zbora, se je neutegoma odzval. Razen njegovega je čul profesor v slušalu cel semenj raz-

burjenih glasov. Uganil je, da je Kolovratar že prinesel vest o njegovem pohodu.

«Profesor Pernat!» je zavpil predsednik, kakor da ne verjame svojim ušesom. «Odkod govorite — mir, gospoda!» Ta klic je bil vsekako namenjen okolici. «Tak tako, brez mojega soglasja... in ne glede na posledice!... Znajte, da nas ne zadene nikaka odgovornost! Kašo, ki ste jo skuhali, pojejte sami...»

«Molčite že, gobezdalo!» je kriknil striček Hilarij in treščil s pestjo ob mizo kakor sinoči v gostilni. «Trdnjava je zavzeta, sovražnik beži razorožen proti Ljubljani... Glede na to odrejamo Mi, Hilarius Pernatius mente captus, takojšnjo proglasitev narodne neodvisnosti z balkona mestne hiše. Razumete?»

Tulil je od togote in slina mu je brizgala v školjko slušala.

«Kako... kako?» se je začul predsednikov glas. «Odrejate... he, he, he! Znoreli ste, dragi profesor. Ničesar niste zavzeli, nikogar razorožili; nekje sedite in fantazirate v telefon. Kam smemo poslati zdravnika?»

Obmolknil je, prekinjen po vrišču množice na ulici, ki je bil še v slušalu glušeč. Profesor je razločil zbegana vprašanja članov narodnega sveta: «Zakaj kriče?... Kaj se je zgodilo?» — in viharne klice, ki so odgovarjali: «Vojniki... brez orožja... na postajo! Vsi odšli!...» Ko je doktor Grabrijan spet izpregovoril, je bil njegov glas sladak kakor med.

«Oprostite — kdo bi bil mogel verjeti? In hvala vam, dragi profesor, za to junaško požrtvovalnost. Presekali ste gordijski voz. Vaše dejanje bo z zlatimi črkami — —»

«Tedaj proglasitev!» je oblastno vztrajal striček Hilarij. «Da ali ne?»

«Za Boga, kako ste nestrpní. Saj nismo v Ljubljani! S pametjo treba, z opreznostjo... Koncem koncev nam gre vendarle za glave, zakaj Borojević je blizu. In pa — okrajni glavar odpotuje šele jutri; tako ljubezniv mož je bil v zasebnem občevarju! Pravkar je poslal slugo s prošnjo, naj prizanesemo živcem njegove gospe. Bilo bi res brezobzirno...»

Starec pri slušalu se je vročično zagrohotal.

«To ste mi uporniki!» je kriknil, tresoč se od čudnega drgeta, ki je naraščal v njem od minute do minute. «Voditelji, ki vas je voditi strah! Gens mature peritura! Nu prav, tudi to je gordijski voz... Poslušajte. Zdajle vstanem» — pri tej besedi je vstal izza mize — «in se odpravim proti mestni hiši. Da mi je neodvisnost proglašena, kadar pridem na trg!» Njegov glas je postal grozeč. «Ako ne — pomnite dobro: ako ne — — tedaj vzdignem ljudstvo in vas razobesim po kandelabrih, kakor gotovo mi je Pernat ime!»

«Grozite nam?» je zavreščalo iz telefona. «Z uporom grozite?... Tega se boste kesali. Aretiramo vas!»

«Kdo položi roko na Hilarija Pernata?», S tem vprašanjem je striček vrgel slušalo po mizi in je dostojanstveno krenil na pot.

Vest o njegovi nekrvavi zmagi se je med tem kakor blisk raznesla po mestu. Množice so drle na trg, iz strešnih lin so se ulivale zastave nalik trobarvnim slapovom; od nekod so prihajali ostanki mestne godbe; valovi vzklikov so se hrume lomili ob začudenih pročeljnih starih hiš.

«Živel naš Pernat!» je zagrmelo z vseh strani, ko se je profesor pokazal na trgu. «Živel!... Vivat Pernatius!» je zavpil rdečelas gimnazijec, ki je od navdušenja malone plaval po zraku.

Striček pa je odmahnil z obema rokama in se je vzel na stopnice pred bližnjo hišo, ki je sosedovala magistratu. Njegove oči so se z jeznim zmagoslavjem uprle v mestni balkon: tam je stal Grabrijan in je z negotovim, drhtečim glasom govoril svoj govor...

«Da, da!» je zamrmral Hilarij Pernat, samozavestno gledaje na desno in levo. «Druge izbere ni bilo . . .» Ves prostor je zalivala bibavica glav, mahajočih klobukov in krilečih rok; te množice ne bi bilo moči zadržati, tudi da ni bilo Pernata in kandelabrov. A striček je vendarle s ponosom mislil na to, da je odprl vrata zgodovini. Stara patricijska kri se je bila zbudila v njem in je vodila in ukazovala — morda poslednjikrat, preden usahne... Ta, ne čisto jasna zavest je še povečala njegovo notranjo napetost. Vzlic svečani radosti, ki je kipela okoli njega, se mu je vendar zdelo, da to ne more biti vse, da mora priti še marsikaj in da on, zakulisni diktator prevrata, še ni doigral svoje vloge. A kaj mu je bilo še storiti?

Grabrijanov govor mu je pripomogel do jasnosti. Gospod predsednik je bil oprezen človek. Besede, s katerimi je pital glad poslušalcev, so bile tako piškave in kilave, tako kačje gladke in tako močeradje volhke, da bi se bile dale zaviti na vse strani, po novem kakor po starem. V stričku Hilariju sta iznova zavrela togota in sram. Kaj je prav za prav mislil ta človek? Kakšna je bila njegova Jugoslavija? Nikjer ni bilo jasno in nedvoumno rečeno, da pomeni bodočnost zanikanje tistega, kar je bilo.

«Jugoslavija pa ne pomeni maščevalnega razračunavanja s prošlostjo,» je rekel doktor Grabrijan na koncu svojega slavnostnega govora. «Tudi v tem velikem trenutku moramo Slovenci pomniti, da smo kulturni narod in da se umemo čuvati vseh nepremišljenih dejanj; da krivice, ki so se nam godile, ne morejo

biti neizbrisno zapisane v naših srcih... V dokaz tega, dragi rojaki in someščani, zakličimo še enkrat: »Živela Jugoslavija!« —»

«Živela Jugoslavija!... Živela... živela... živela!» je grmelo po trgu in po sosednjih ulicah, dasi ne čisto tako mogočno niti ne povsem s tistim zvokom, kakor si je predstavljal Hilarij Pernat, ko je v minulih časih z duhom doživljal današnji dan.

«— in razidimo se mirno po svojih domovih!» je milo proseče končal govornik.

Toda vrli ljudje se niso takoj razšli. Stali so in so strmeli v magistratni balkon kakor otroci, ki si jim povedal historijo brez pravega, zmiselnega konca. Notranji glas jim je šepetal, da še ne more biti vse pri kraju. In res ni bilo. Tršata postava gospoda predsednika se je zamajala; dvojica srditih rok ga je siloma potegnili od ograje; še trenutek — in na njegovem mestu se je pojavil striček Hilarij, sršeč od ogorčenja in rdeč kakor morski pajek.

«Živel Pernat! Živio!... Vivat Pernatius! On je pravi!... Profesor Pernat govori... Živio... živio!...»

A stari profesor je spet zakrilil z rokami. Branil se je teh vzklikov. Zdaj ni šlo za njegovo slavo; šlo je za to, da je bil končno veljavno izgubil običajni grajanski razum.

Pograbilo ga je v trenutku, ko je Grabrijan plemenito odpuščal vse krivice ter navduševal «drage rojake», naj se mirno razidejo po domovih. Majhen deček ob profesorjevem znožju je namreč prav tisti mah začudeno vprašal svojega očeta, zajetnega purgarja, ki ga je v gneči držal za roko:

«Atek, kaj pa je to?...»

In atek je slovesno odgovoril: «To je revolucija...»

Ko je Hilarij Pernat začul te velike besede, je na glas zarjovel. Kakor besen je skočil s stopnic in proti vhodišču mestne hiše, pehaje s komolci na desno in levo. In zdaj je stal tam gori in je govoril, kričal in klatil z rokami, sam čuteč, kako buči iz njega še neosveščena strast te množice in kako gori vse njegovo bitje v žarišču teh stotin vročih oči...

«Čuli ste besede,» je vpil, «a prave še niste čuli! Oznanili so vam Jugoslavijo — a tega, kaj je in česa hoče Jugoslavija, vam niso rekli na glas... Gre pa za to, someščani, da vsi vemo, kaj se začčenja v tej uri, zakaj kdor pojde v novi čas brez spoznanja, tisti bo enak prokletemu, ki ga trobenta vstajenja ne zbudi na sodnji dan... Jugoslavija, bratje, je ono, česar doslej ni bilo za vas: svoboda, pravica, razmah moči, samo sebi pokorne! Jugoslavija je zanikanje vsega, kar ni svoboda in samosvoja moč. Ali razumete, ali vidite prepad, ki ste ga prestopili? Naprej vodi

vaša pot, nazaj nikoli več. Za nas ni več Avstrije, za nas ni več cesarja! Če bi kdo prišel in bi vam rekel, da bodi še Avstrija in da bodi še cesar nad nami — kako mu odgovorite, vprašam vas?»

«Doli Avstrija! Doli cesar!» je zakričal rdečelasi študent. «Doli!... Doli... doli! Pereat!» je zabučala množica. Glavni trg je bil mahoma podoben žrelu ognjenika, iz katerega grmi žareča lava do samih nebes.

«Doli Avstrija — doli Habsburg!» je ponovil Hilarij Pernat. «Z mečem in krvjo, če treba, hočemo čuvati Jugoslavijo vsake tuje oblasti. V potrdilo tega, someščani» — ta misel ga je bila izpreletela kakor blisk — «v potrdilo tega in v vidno znamenje svobode naj izginejo črni ptiči suženjstva z naših jugoslovenskih zidov!...» Tako govoreč je pokazal z roko na orla, ki mu je visel tik nad glavo.

Kar se je zdaj razlegalo po trgu, niso bile več besede. Bil je orkan. Množica se je nalik klinu zarila v odprti vhod ter udrla na vrh, preplavlja je stopnjišče in hodnike.

«Za Boga, Pernat, kaj ste napravili?» je zastokal nekdo, ki je že nad govorom obupno vlekel strička za suknjič. «Požgali ste nam mostove!...»

«Požgal sem vam mostove!» je kakor v sanjah ponovil Hilarij Pernat, ne da bi se ozrl.

Nad glavo je zaškripalo. Ljudje so tresli orla, da bi ga sneli z zidu. Toda razbojnik se je branil ostaviti kline, s katerih je toliko sto let strahoval naš pohlevni rod.

«Kladivo prinesite!» je zaklical nekdo. «Sekiro!»

«Nikar!» je meketal proseč uradniški glas. «V mestni muzej ga spravimo. Nikarite, za Boga...»

«Razbijte pošast!» so hrumeli na trgu. «V vodo ga nesimo! Razbijte ga!...»

Hilarij Pernat je stal v ozadju balkona, med vrati mestne posvetovalnice, in je kakor v sanjah gledal kose omrženega grba, ki so mu padali k nogam. Solze brezumnega zanosa so mu drle po licih. In sredi velike sreče, ki ga je navdajala, je zdajci začutil sunek — dva, tri, štiri ostre sunke v rebra, prav kakor da se je vrgel nanj neviden sovražnik, ki mu z nožem od boka do boka prebada šibko telo... Striček je tiho zaječal in se je prijel za prsi. Ponehalo je, začelo se iznova, prestajalo in spet napadalo, brez milosti, brez prizanašanja do moža, ki je bil pravkar še čarodej nad dušami someščanov.

«Nu, nu,» je zamrmral profesor, osuplo gledaje okoli sebe. «Ta bi bila lepa! Ta bi bila imenitna!...»

A v tem so ga bili našli. Kakor v nemirnih sanjah je zamigljala okoli njega množica strastno razigranih obrazov in žarko sijočih oči. Poslej ni več dobro pomnil, kaj se je godilo z njim. Čutil je le, da ga nosijo na ramah, da plava z bučečo in penečo se človeško strujo, ki dere ob zvokih koračnic in grmenju svojih vzklikov iz konca v konec predramljenega mesta. Pred glavarstvom, pred sodnijo, pred davkarijo in ostalimi trdnjavami avstrijskega gospodstva se je reka ustavila, zajezila se in pljusnila kvišku ob mrkih, omrženih zidovih. Vsi očividci teh prizorov so ohranili v spominu sliko drobnega, gospodskega strička Hilarija, omahujočega na ramah svojih nosilcev, kako je razburjeno klatil z rokami in vriskal in vpil med ropotanjem strmoglavljenih orlov — in kako je kedaj pa kedaj nenadoma prebledel, skrčil ustnice in bolešno pritisnil roko na prsi...

Tedajci pa je postalo tiše okoli njega. Nekdo ga je bil iztrgal navdušencem, prijel ga pod pazduho in ga odvel iz gneče proti Vrtni ulici, ki ni bila daleč. Ko je v trenutnem osveščanju pogledal okoli sebe, je videl Stano. Njen obraz je bil ves ozek in žalosten, od skrbi ves bled, in ustnice so ji drgetale od boleznega sočutja.

«Striček!» ga je dramila. «Čujte me — striček?... Ali ste bolni? Kaj vam je, ubogi striček?...»

Hilarij Pernat ji ni dal odgovora. Šele doma, ko ga je posadila v naslanjač in ihté pokleknila predenj, je slabotno trenil z ustnicami ter zašepetal — prav kakor da so bile vse neskončno dolge minute od njenega vprašanja pa do tega trenutka samo kratek hip:

«Bolan sem, Stana... Die Adler fliehn — et je vais mourir.»
Nato se je onesvestil. (Dalje prih.)

Janko Lavrin: Dostojevskij in Proust*

I.

Le ena stvar upravičuje, da primerjamo Prousta in Dostojevskega: kontrast. Potez, ki so jima skupne, je v resnici tako malo, da jih lahko podamo v nekaj vrsticah. Oba sta velika veščaka v psihologičnem romanu; oba sta delala predvsem na polju «podzavestnega», ki sta ga definitivno priključila moderni literaturi; oba sta se ukvarjala z nekaterimi abnormalnimi vidiki človeške osebnosti. To je vse. Lahko bi morda dodali še eno

* Predavanje na Londonski univerzi pred Angleško-ruskim literarnim društvom dne 1. marca 1927.

karakteristiko, ki jima je bila skupna: ne gledé na njun močan tek do življenja, sta bila oba bolehnata slabiča. Dostojevskij je trpel na božjasti, dočim je bil Proust žrtev neozdravljive naduhe, ki ga je polagoma spremenila v jadnega *grand désarmé*-a. Ali bolezen, ki je v praktičnem življenju nadloga, lahko postane včasih prav koristna za umetniško stvarjanje. Mar ne povečuje marsikatera bolezen naše občutljivosti ali pa celo izpremeni vso našo perspektivo realnosti in da radovednemu duhu novih temeljev za izsledovanje? Poleg tega večkrat naravnost pospešuje v človeku umetniško intenzivnost — kot kompenzacijo za intenzivnost dejanskega življenja, ki je dotičnik od njega bolj ali manj izključen.

Proust in Dostojevskij sta dolgovala dokaj svoje občutljivosti, kakor tudi značaj svoje umetnosti svojemu negotovemu zdravju. To je med drugim vzrok, da sta oba obravnavala tako dobro razne «morbidne» teme in da sta nam večkrat pokazala človeško psiho v povsem novi dimenziji. In res: njun čitatelj izve toliko novih in čudnih stvari o človeški duši, da se končno utegne sam preplašiti tega novega znanja.

Kakor vsi veliki ustvarjevalci, sta Dostojevskij in Proust realista v višjem pomenu. To znači, da z življenjem ne postopata niti tako kakor fotograf, ki ga kopira, niti tako kakor mnogi romantiki, ki ga pačijo. Aktualnost kot taka ni njuna svrha, temveč zgolj njuna sirovina. To sirovino preresetavata skoz svojo intuicijo toliko časa, da postane bolj realna kakor je v dejanskem življenju — bolj realna vprav zato, ker ni «realistična» v ozkem pomenu besede.

II.

Izvzevši to, nimata Dostojevskij in Proust skoraj ničesar skupnega. Obravnavata različne sižeje, z različno metodo, v različnih smereh in s pomočjo različnih družabnih ozračij. Je li sploh možno zamisliti si večji kontrast kakor je svet, ki ga najdemo v Proustovem *A la recherche du temps perdu* («V iskanju izgubljenega časa») in svet v Dostojevskega romanu in povestih? Proust se giblje predvsem v krogih najvišje francoske aristokracije v dobi, ko se je le-tá še uveljavljala nasproti obogateli buržuaziji (1875—1916) in to tembolj ponosno, čim bolj je slutila, da se bo morala prej ali slej upogniti pred njo, mešati se z njo in celo ženiti se z njenimi bogatimi hčerami. Starodavna obitelj *Guermantes* je središče tega bliščječega in obenem sterilnega sveta, ki ima zopet svoje pedantične delitve in poddelitve, svoje lastne vrednote dobrega in zlega, in ki se drži resno in dosledno samo enega kulta — kulta rodovnika.

Drugo polje, ki je na njem Proust enako dobro doma, je ozračje bogate in bahate buržuazije. Le-to predstavljata prav imenitno Verdurin in njegova žena, čijih edina ambicija na zemlji je, da ni v čem ne zaostaneta za pravimi aristokrati in da jim končno dokažeta, da velika mošnja dandanes še več zaleže nego veliko ime. Ostali Proustovi značaji se gibljejo ali po sredi med tema družabnima slojema (na primer rafinirani diletant Swann), ali pa na njuni periferiji — kot zvesti paraziti in občudovalci. V rezultatu dobimo pisano galerijo viveurjev, spolnih perverznikov, kokot, umetnikov, literatov, hohštaplerskih židov in raznih predstaviteljev izprijene je ^{Reines} u n e s s e ^{Wagen} d o r e e. Ves Proustov veliki roman — kajti njegovo celotno delo je samo en roman v štirinajstih zvezkih — je podoben dokaj razblinjeni, toda večje sestavljeni simfoniji z brezkončnim omrežjem melodij, ki se izpremešavajo in nazadnje stekajo v osrednji temi: Guermites-Verdurin. Le-ta tvori družabno ogrodje romana, dočim drugi centralni tema — Proustova ljubezen do Albertine — osredotočuje predvsem psihologično vivisekcijo pisatelja.

Ozračje obeh Proustovih kast je predvsem ozračje zaduhlega snobstva in *excelsis*. Njegovi aristokrati uživajo v snobstvu kakor v nekaki umetnosti radi umetnosti. Ali prav često ga uporabljajo tudi kot orožje proti «visokim» ambicijam raznih Verdurinov, čijih snobstvo postaja tem bolj vulgarno, čim bolj se zavedajo svoje lastne inferiornosti. Proust, ki je bil po rodu sam bogat *bourgeois*, je izvlekel iz sodobnega snobstva — ne brez precejšnje soli in ironije — pravo njegovo bistvo, njegovo «metafizično» kvintesenco, ako hočete. Lahko celo rečemo, da je postal njegov Homer in da je že s tem prispeval zanimiv dodatek moderni književnosti.

III.

Dočim se pojavlja bogati in elegantni Proust v sijaju snobstva, nosi literarni proletarec Dostojevskij pečat «podpodja», tako socialnega kakor psihološkega. Včasih se dozdeva, da njegova pljuča sploh niso prikladna za zdravi zrak, in da je prisiljen iskati ne-normalnega ozračja, ker drugače ne bi mogel dihati. Že v njegovih prvih poizkusih (*Bedni ljudje* in *Dvojnik*) vidimo skrajno socialno bedo po eni strani in patologijo po drugi. Njegovo naslednje delo samó razširja in pogloblja ta dva motiva, dokler se ne raztegneta v nekako enciklopedijo človeške blaznosti in bede. Življenje družabnih izvržkov, zločincev, prostitutk, gladujočih študentov, «ponižanih in razžaljenih» — to je svet, ki se v njem Dostojevskij svobodno giblje. Nečuvene emanacije tega sveta —

različni Goljadkini, obsedenci, metafizični zločinci, blazni sadisti, epileptični svetniki in grešniki — so njegove najbolj realne osebe, dasi (moram reči ponovno) niso baš «realistične».

Nasprotno Proustu ne slika Dostojevskij nikoli uspešno predstaviteljev višjih slojev kot takih. Obravnava jih prav za prav le v toliko, v kolikor so v stiku s «ponižanimi in razžaljenimi», ali pa v kolikor spadajo v psihološko in duhovno podpodje, v katerem slučaju postane njihovo socialno ozadje seveda nekaj postranskega. Tistih nepozabnih slik ustaljenega ruskega byt-a, ki jih najdemo v Turgenjevu in Tolstem, ni v delih Dostojevskega. On izbira ali njegove najbolj izjemne, to je patološke vidike, ali pa njegovo kaotično mešanico in proces razkrajanja. Socialno ozadje v *Besih*, *Idijotu*, *Bratih Karamazovih* in tudi v *Podroščku* ni popolnoma realistično, temveč «stilizirano» na tak način, da čim bolj osvetli vso galerijo njegovih čudnih portretov.

Dočim obravnava Proust celó abnormalne perverznike (baron de Charlus, Morel, Albertine) na polju normalnih bitij, Dostojevskij sploh ignorira normalnost kot tako. Njegov trpeči duh potrebuje pretiranosti, zato jih tudi najde in uživa v njih. On je ves čas kakor na robu halucinacij in sanjskih prividov, v katerih se menjajo vse proporcije naše vsakdanje realnosti. Vendar so njegova pretiravanja posledica globoke intuicije in ne površne domišljije. Kakor Gogolj, je tudi Dostojevskij zelo subjektiven v svojem «realizmu». Najprej razdružuje realnost in iz razdruženih (dissociated) elementov ustvarja potem novo realnost— ustvarja jo ne samo po svoji lastni viziji, ampak tudi po svojih lastnih notranjih potrebah. Kajti on se je mogel vsaj začasno oprostiti svojega duševnega kaosa samo na ta način, da ga je projiciral izven sebe s pomočjo izmišljenih situacij in značajev. Njegova umetnost je postala takó nekaka borba s podpodjem lastne duše, ki jo je preiskoval v njenih najbolj skritih zakotjih, delal na njej poizkuse in ji često sam zadajal nove muke in rane.

Tako zvana duševna okrutnost Dostojevskega (in že Mihajlovskij ga je imenoval «okruten talent») ima seveda več globokih in zamotanih korenin. Eno od vprašanj, ki nas zanima v zvezi z njim, je to-le: morejo li biti naše notranje muke pot k spoznanju in samospoznanju? Dostojevskij (in pozneje tudi Nietzsche) je odgovoril pritrjevalno. Iz svojih velikih muk je črpal svoja velika razodetja o človeški duši, kakor tudi bolečo ekstazo teh razodetij. Ker je bil prepričan, da se razodeva pravo bistvo človeka predvsem v izjemnih stanjih, se je posebno zanimal za tiste krize človeške zavesti, ki se dozdevajo naši vsakdanji logiki skoraj

nemogoče in absurdne. In tako moremo izjemno veliko umetnost Dostojevskega dostojno ceniti le tedaj, če jo vzamemo na njenem lastnem izjemnem polju, ki je nekako onstran vsega, kar zovemo normalno in abnormalno.

IV.

Ako je Dostojevskij kot psiholog prav za prav onstran normalnega in abnormalnega, je Proust popolnoma doma samo na tistem temelju, ki bi ga morda lahko nazvali pred normalnim in abnormalnim. V obeh območjih je zanimiva fuzija (kakor tudi konfuzija) zavestnih in podzavestnih elementov. «Dobro» in «zlo», visoko in nizko, lastnosti svetnika in zločinca — vse to se lahko neločljivo meša ob tisti mejni črti med zavestnim in podzavestnim, ki sta jo prestopila Dostojevskij in Proust. Ali ker jo je prestopil vsakdo od njiju v drugačni smeri, je tudi značaj njunega dela drugačen.

Dostojevskega «psihologija» je predvsem duševno iskanje in pa borba z lastnimi podzavestnimi strahovi, ki mu grozijo uničiti dušo. Odtod njegova nevarna pronicanja — s kadečo se baklo v roki — v tiste labirinte človeškega duha, ki so polni prepadov, polni apokaliptičnih pošasti z okrutnim žarom v svojih očeh. Odtod je vse v Dostojevskem tako nenavadno in strašno.

Proust je v tem oziru na ožjem in tudi na varnejšem temelju. On se omejuje na bolj povprečne senzacije in emocije kakor tudi na povprečne inverzije; toda izsleduje jih do njihovih skrajnih «atomskih» elementov, skritih v naši podzavesti. Na ta način nas večkrat prepriča, da tista naša čuvstva, ki se dozdevajo na zunaj prav enostavna, so na znotraj neverjetno zamotana. Vzemimo njegovo analizo Swannove ljubezni do Odette ali pa analizo njegove lastne ljubezni do Albertine. Mislim, da bomo zastonj iskali finejše vivisekcije zaljubljenosti in ljubosumnosti v vsej moderni literaturi. Constantov Adolphe in celo Stendhalove analitične intuicije so videti nekako površne v primeri z ostrim očesom Prousta, ki ujame — kakor da gleda skozi mikroskop — vsako najmanjšo podzavestno in polzavestno izpremembo v toku naših «enostavnih» psihičnih stanj. Dočim utegne Dostojevskij često napraviti vtis duševnega Sisifa, ki poizkuša zaman otresti svoje breme, je Proust predvsem miren anatom in vivisektor psiholoških «infinitesimalov». Nikoli ne povzdigne svojega glasu, nikoli ne pozabi samega sebe in vse, kar vidi, podaja na prost in siguren način. V primeru z burnim, «obsedenim» Dostojevskim je Proust pravcati vzor hladnega analitika. Večkrat se celo dozdeva, da ga analiza čuvstev zanima veliko bolj nego čuvstva sama. Vendarle

lahko razume tudi stališče Dostojevskega, kakor vidimo iz njegove konverzacije z Albertino (v «*La Prisonnière*»).

«Dostojevskij,» pravi med drugim, «mesto da bi nam predstavljal stvari v logičnem redu, to znači, da bi pričenal z vzrokom, nam kaže pred vsem učinek, iluzijo, ki nas gane... Nedvomno je poznal, kakor vsakdo, greh v eni ali drugi obliki in morda celo v obliki, ki jo zakon prepoveduje... Priznati pa moram, da ima v Dostojevskem to vedno razmišljanje o umoru nekaj neobičajnega v sebi, in to mi ga zelo odtuja... Dostojevskij je poln skrajnih duševnih globin, toda te so nekako tuje dejanski duši. Vendarle je velik kreativen ženi. Kajti on je prav za prav sam ustvaril svet, ki ga slika kot realnega. Vsi tisti burkeži, ki se vedno ponavljajo v njegovih delih — Lebedjevi, Karamazovi, Ivolgini — ves tisti neverjetni spreved je bolj fantastično človeštvo, nego so ljudje v Rembrandtovi «Nočni straži». In mogoče je fantastično na isti način — radi luči in kostuma, medtem ko je v resnici prav navadne in vsakdanje. Globoke, izjemne resnice, s katerimi je nasičeno njegovo delo, so pred vsem izraz njegove lastne posebnosti.»

V.

Vendar je Proustova psihologija zgolj ena stran njegovega dela. Druga in enako sijajna stran je njegovo slikanje manir: francoskega *high-life*a v Parizu, na deželi, in v modnih obmorskih letoviščih (Balbec). Zaradi njegovih slik francoskih višjih krogov pripadajo njegove knjige toliko zgodovini običajev (*history of manners*), kolikor literaturi. In tako dela Proust v isti mah na dveh poljih: po eni strani opisuje družabno življenje višjih slojev, a po drugi rije v najbolj skritih notranjih procesih svojih značajev.

Dostojevskij zajema svoja psihološka razodetja kakor iznenada, ko še vró. Vtis, ki ga daje od sebe, je ta, da je bolj jasno-viden (*clairvoyant*) nego opazovalen, dočim je Proust predvsem neverjetno vesten opazovalec. Toda Proustovo opazovanje ni rezultat neposrednega dojetja, ampak spominov — spominov, ki so ležali dolga leta v njegovi podzavesti in se naenkrat prebudili. Vse njegovo delo (razen krasnega poglavja: *Un amour de Swann*) je nekaka avtobiografska *Dichtung und Wahrheit* hirajočega človeka, ki se vdaja spominom svoje prošlosti kakor «sanjač ob belem dnevu». Proust se je vrgel pasivno v tok te prošlosti (ali v *temps perdu*, kakor ga naziva sam), a je hkrati analiziral vse njegove momente in faze z isto hladno večino, ki bi jo upotrebil urar za skladanje ure. Vzemite mesta,

kjer govori o svojem prehodu iz deške v mladeniško dobo; čitajte sijajno anatomijo njegove prve in naslednjih ljubezni, ali pa isto tako sijajne opise posameznih značajev. Proustovo delo je v mnogem oziru veličasten kos «dnevnega sanjarenja», ki ga je razkosal sanjač sam.

Osvetljuječe mesto o tem lahko najdemo v pismu, ki ga je napisal o prvem zvezku svojega dela — o *Du côté de chez Swann*. Proust pravi: «Ta knjiga je iskrena do skrajnosti, toda sestavljena je tako, da oponaša bolj ali manj neprostoVOLJNI spomin (involuntary memory). Radi nenadnih reminiscenc je del te knjige faza mojega življenja, ki sem jo bil pozabil ali ki se mi je naenkrat zablislila, ko sem jedel košček peciva, namočenega v čaju — peciva, ki me je razveselilo, preden sem ga spoznal, spomnivši se, da sem ga nekoč jedel vsako jutro. Na ta način se je vsa moja prošlost nenadoma prebudila; in kakor jo opisujem v knjigi, se je zgodilo tako kot v tisti japonski igri, kjer posamezni koščki papirja plavajo v posodi vode in se naenkrat spreminjajo v ljudi, cvetje itd. ... vsi ljudje in prizori tiste dobe so vzniknili iz čaše čaja! Drugi del knjige oživlja tiste trenutke bedenja, ko človek ne ve, kje je, in si umišlja, da je nekaj let mlajši in v drugi deželi. Ali to je le ogrodje knjige.»

V intervjuju, ki ga je dal predstavitelju lista «*Le Temps*» (meseca novembra leta 1913.), je bil Proust še bolj jasen, ko je izjavil: «Ne samo to, da se bodo pojavljale iste osebe zopet in zopet, pod različnimi vidiki, kakor v nekaterih Balzacovih romanih, temveč tudi neki globoki, skoro nezavestni procesi se bodo ponavljali v eni in isti osebi. V tem pogledu bi mogli smatrati moje delo kot poizkus cele serije «romanov o nezavestnem». Ne bi se sramoval reči «Bergsonovskih romanov», če bi bil v tem siguren ... Ali to ne bi bilo čisto resnično, kajti jaz razlikujem med nesvojevoljnim in svojevoljnim spominom, a Bergsonova filozofija ne le, da ne prizna tega razlikovanja, temveč ji je celo protislovno (sic!).

«Vsak umetnik bi moral zbirati gradivo predvsem iz nesvojevoljnih reminiscenc. Prvič zato, ker so le-te nesvojevoljne; to znači, izzvane so le od sličnega momenta ali dogodka in zato imajo jedro avtentičnosti. Drugič, v vsem tem, kar nam prinašajo nazaj, je natančno ravnotežje med zavestnim in podzavestnim. In končno, dajoč nam priliko, da uživamo nekdanji občutek v popolnoma novih okoliščinah, ga opráščajo vseh časnih slučajnosti in nam nudijo njegovo brezčasno bistvo.»

Zadnji dve vrstici pravkar navedenega mesta utegneta zbuditi vprašanje, ali ni bil morda Proust prikrit Platonist. Nekateri oboževalci Prousta vidijo celo v njegovi zamisli «nesvojevoljnega spomina» nekako platonsko svrhu: pronikniti onstran ogrinjala pojavov v njihovo notranjo, transcendentno realnost. Žal mi je reči, da so vsi poizkusi, zblížati Proustovo umetnost s filozofijo Platona, velik nesporazum. Proust je predvsem vkoreninjen skeptik, ki niti ne more niti neče zapustiti ozkega psihobiološkega polja. Na tem polju razkraja naše občutke le v njihove «brezčasne» atome — v tiste zadnje komponente, ki ne uničujejo le domnevne celotnosti čustva, temveč tudi celotnost transcendentne «Ideje», ki naj bi jo to čustvo predstavljalo. Poglejmo, kako zmedo dela na primer z «Idejo» ljubezni! Radi nedostatka kakršnekoli metafizične žile Proust sploh ne more niti pronikniti v satanske globine Dostojevskega niti se povzpeti do duševnih višav Platonovega notranjega sveta. Toda v lastnem območju — v tisti nesigurni sferi, kjer naša zavestna psihična stanja razpadajo v svoje podzavestne «atome» — je neprekosljiv ne le med pisatelji, temveč tudi med profesionalnimi psihologi.

V tem oziru je nekak člen med Bergsonom in Freudom. Dočim kaže zamisel njegovega dela Bergsonov vpliv, je njegova analiza naših podzavestnih stanj sorodna analizi Freuda, le da je Proust bolj subtilen. On posveča, nezavisno od Freuda, veliko pozornost sanjam in tistim trenutkom, v katerih se naši zavestni in nezavestni «jazi» mešajo: na primer trenutkom prebujenja. Kakor Freud, obravnava tudi Proust spolni libido, ki ga razkraja s sigurno in večjo roko. Njegovi junaki so dvovrstni: sentimentalni senzualisti, kakor Swann, mladi Robert in Proust sam; ali pa spolni perverzniki, kakor baron de Charlus in precej dolga galerija drugih značajev. Ugodno je reči, da govori Proust o takih nevarnih predmetih z velikim taktom. Z mirno znanstveno objektivnostjo razgalja pred nami tajno kolesje spolnega nagona, pohote, ljubosumnosti, najbolj izogibljivih vab med moškim in žensko po eni strani in med perverzniki istega spola po drugi. Ali tukaj neha. V resnici ni ustvaril niti enega resnično ljubečega moža ali žene. Njegovi ljudje so lahko strastno «zaljubljeni» — iz slabosti, iz spolnega okusa, iz ranjenega ponosa, in njihova ljubezen se nikdar ne vzdigne iznad polja senzualnosti modernega poligamista. Zato postanejo igrače svojih lastnih impulzov, in se istočasno zavedajo — ne gledé na svoje muke — vsake najmanjše izpremembe, ki se dogodi v njihovi duši. Proustove ženske so

enostavno površne in prazne družabne *cocottes*, čijih glavno orožje je hlimba in laž; ali med njegovimi moškimi značaji najdemo zložne dekadente, ki trpé od svojih notranjih protislovij, analizirajo vse njihove vidike in korenine, vendarle ostanejo pasivni slabiči. «Ako pomislim,» pravi Swann, «da je bila moja največja ljubezen, ki sem jo kdaj poznal, ljubezen do ženske, ki mi ni bila všeč in ki sploh ni bila po mojem ukusu!» — Razdvoj glavnih junakov Dostojevskega je prava duševna tragedija, nekaka apokaliptična borba med silami «dobrega» in «zlega», dočim nudijo dissocijacije Proustovih značajev predvsem zanimivo sportno zemljišče za največjega psihološkega *gourmanda* v sodobni literaturi.

VII.

Ta razlika utegne pojasniti tudi različno pojmovanje človeške osebnosti, ki sta ga imela oba pisatelja. Dostojevskij je ves za dinamično in hkrati transcendentalno zamisel človeškega «jaz»-a. On hoče doseči trajno jedro človeka onstran črte njegovega notranjega razcepa. Sprejeti noče ničesar manj nego njegov absoluten, kozmičen pomen, medtem ko Proust premotriva človeško osebnost zgolj v njenem psihobiološkem toku in zmešnjavi. Tu pride Proust še enkrat v bližino Bergsona — v toliko, v kolikor kaže neprestano spremenljivost vsake osebnosti. Le-ta postane v njegovih rokah predvsem «zbirka trenutkov», *superposition de nos états successifs*, vsota vplivov in reakcij raznim okoliščinam. Njegov Swann, na primer, je jako fino karakteriziran v *Du côté de chez Swann*, kjer je zaljubljen v Odetto. Ali on postane povsem različen značaj v *L'ombre des jeunes filles*, kjer se nam predstavlja kot Odettin mož. Zopet drugačen je v «*Sodome et Gomorrhe*», kjer je bolan in plove polagoma proti smrti. Podobne izpremembe vidimo v Odetti sami, Albertini, dr. Cottardu, Robertu in v drugih značajih.

«Dobre in slabe lastnosti, ki nam jih predstavlja kaka oseba,» pravi Proust, «se razpostavijo v povsem drugačen red, ako se jim približamo od drugega kota — prav kakor se v mestu zgradbe, ki se dozdevajo nepravilno nanizane ob posamezni črti, polagoma umaknejo, ako jih gledamo od drugod, v razdaljo in se njihove relativne višine izpremené... Samo ako se zavedamo optične prevare naših prvih impresij, utegnemo doseči spoznanje osebe, ki jo opazujemo — seveda le v primeru, da je to spoznanje mogoče. Toda le-to sploh ni mogoče; kajti ko popravimo svoje prve impresije o njej, se je ona že izpremenila sama v sebi in kot živo bitje se mora izpremeniti. Mislimo, da smo jo ujeli, a njena

metamorfoza se nadaljuje; in ko si domišljamo, da smo jo končno jasno spoznali, so to le naše stare impresije, ki zanjo sploh več tipične niso.» (A l' O m b r e II.)

Zavedajoč se poleg tega tudi stalne «atomizacije», ki je zavzela mesto v moderni zavesti, postane Proust nekak relativist človeške osebnosti. Čim globlje se pogrezne v človeški ego kot tak, tem bolj razcepljeni in protislovni se mu dozdevajo vsi njegovi sestavni deli. Toda je li kaj za njimi — nekaj, kar združuje tok teh posameznih stanj v eni osebnosti? Kako je to, da izza spanja, n. pr., nadaljujemo svoj lastni «jaz», in ne «jaz»-a kake druge osebe? Proust najde odgovor v svoji konceptiji spomina. Le spomin združuje vse naše «jaz»-e raznih dob in razmer v posameznem značaju in ga čuva, da se ne razprši. Ob neki priliki pravi celo, «da bi se moglo pojmovati vstajenje duše po smrti kot nekak pojav spomina.» Toda, ker je to že metafizičen tema, ga Proust pušča pri miru in nadaljuje s svojo navadno metodo analize in karakterizacije.

V tej metodi se njegova pozornost ne osredotočuje toliko na značaje kot take, kolikor na njihova posamezna psihična stanja in procese. Svoje junake sestavlja iz množice takih stanj in procesov. Vodeč nas krog in krog, nam jih kaže od vseh strani, ne da bi pozabil analizirati njih najmanjše izpremembe in reakcije v vsaki novi okoliščini. Zato imajo večkrat njegove osebe obilje malih impresijonističnih črtic na račun konkretnega obrisa. Vkljub temu so žive v pravem pomenu besede. Vzemimo n. pr. Swanna, vojvodinjo Guermantes, gospo Verdurin, Charlusa, Cottarda, Blocha, Albertino in celo njegove slučajne značaje. Vsi ti ostajajo čudno realni in živi, negledé na vse svoje izpremembe tekom romana.

VIII.

Ako je Proust «relativist» človeške osebnosti, hoče biti Dostojevskij njen absolutist à t o u t p r i x. Odtod njegovi postulati po Bogu in osebni nesmrtnosti. Odtod njegova strastna želja, preiskati razdvojeno moderno dušo prav do konca — preiskati jo ne iz psihološke radovednosti, ampak iz impulza po končni, transcendentalni sintezi in edinstvu človeka. Ta impulz je bil v njem tem bolj močan, ker je bil sam notranje do skrajnosti razdvojen. Kakor njegov Ivan Karamazov, tudi Dostojevskij ni mogel niti do konca verovati niti ni bil dovolj močan, da bi postal popoln nejevernik.

Približno leta 1862. je priznal v pismu Strahovu, da je nameraval v svojem (avtobiografskem) «Igralcu» naslikati tipičnega

Rusa v tujini: Rusa, ki je izgubil vero in se vendarle ne upa biti nevernik.» Ta «tipični Rus» je bil seveda Dostojevskij sam. Da je zares veroval, se ne bi mučil vse svoje življenje s problemom Boga kakor tudi s tistimi vprašanji, ki so odvisni od rešitve tega problema. Toda ker je bil preslab, da bi pogledal popolnemu skepticizmu iz oči v oči, je bil vprav radi tega prisiljen postati dovolj močan, da ga pobija. Njegova notranja slabost je postala tako neposreden vzrok njegove navidezne smelosti in drzkosti. Vsled nedostajanja aktivne volje, kakor tudi vsled nesposobnosti, da bi se upiral svojim nevarnim izkušnjam (bodisi duhovnim bodisi emocionalnim), je padal često v najbolj neverjetne notranje poizkuse in položaje, ki jih je moral nato razvozlavati, kajti drugače bi ga pritisnile k tlom. Tu mu je bila njegova «psihologija» najuspešnejše in često edino orožje. Zato ni čudno, da je izpopolnil baš to orožje do nečuvvene stopnje.

Kakor znano, Dostojevskij ni veroval v kompetenco racionalne rešitve svojih notranjih muk in problemov. Vsled tega je polagal vedno večjo važnost na razne iracionalne elemente človeške zavesti. Ali zaman. Demon racijonalizma in dvoma je bil v njem ravno tako močan kakor njegova strastna želja verovati v Boga in v — človeka. Človeštva brez Boga (to se pravi: brez «višje ideje», brez kozmičnega cilja in zmisla) ni mogel sprejeti že zaradi tega, ker je videl v takem človeštvu le civilizirano zoologijo. Življenje brez višjega zmisla je bilo zanj negacija življenja. Zato se je tako krčevito oklenil Krista in Njegove istine. Vendarle ni mogel rešiti vprašanja, ali je v Kristu zares višja kozmična istina ali pa le iluzija take istine. Kje je sigurno jamstvo, da Kristova istina zares odgovarja realnosti in da ni le prazna sanja brezkončno blagega človeka? In če življenje z vsemi svojimi mukami in hudobijami, z vso nepravico in blatom zares nima višjega zmisla, naša prebujena in užaljena zavest ne more in nima pravice sprejeti ga pod tem pogojem. Če sta življenje in človeštvo le nekaka nesrečna slučajnost v isto tako slučajnem kozmosu, potem je veliko dosledneje, da ju negiramo in uničimo, nego da bi še dalje prenašali vso njuno brezsmisleno težo.

«Imam ali nimam pravice, sprejeti življenje?» to je bilo glavno vprašanje Dostojevskega zavesti, ki je stalno nihala med skrajno religioznostjo in skrajnim nihilizmom. In čim bolj je spoznal — kot globok psiholog — vso mizernost aktualnega človeštva in življenja, tem bolj se je plašil svojega lastnega nihilizma, svojega lastnega studa in zaničevanja. Kako naivne so vse

fraze o Dostojevskega veliki ljubezni do človeštva! Glavno njegovo svojstvo ni ljubezen, ampak skrito zaničevanje — tisto brezkončno in tragično zaničevanje človeštva, ki mu je dal duška v svojem «Velikem Inkvizitorju» in zlasti v svojem strahovitem odlomku «Bobók» (Dnevnik pisatelja). On govori vedno o ljubezni ne zato, ker ljubi, ampak zato, ker bi rad ljubil in ne more. Človek lahko ljubi tisto, kar spoštuje; ali tisto, kar prezira, more samo pomilovati. Zato se ni čuditi, da je Dostojevskega pomilovanje ravno tako silno kakor njegov prezir. Nazadnje pride celo do tega, da sam smatra (po pomoti) svoje pretirano usmiljenje za «bratsko ljubezen». Ker hoče v njem utopiti ali pa vsaj skriti svoje veliko zaničevanje, išče vedno novih vzrokov, da pomiluje in da preliva solze nad vsemi «ponižanimi in razžaljenimi». In takih vzrokov je povsod zadosti.

Tu pridemo do neke jako paradoksalne črte v Dostojevskem. Da se izrazim na kratko: bil je okruten vprav iz usmiljenja. Tako zvani sadizem Dostojevskega je deloma posledica njegovega pretiranega usmiljenja. Kajti čim bolj je mučil svoje lastne junake, tem več priložnosti je imel, da jih pomiluje in preliva bridke solze nad njihovo usodo. Sam govori o tem, kako «umiljenno» je plakal že tedaj, ko je ustvarjal svoj prvi zgled «ponižanih in razžaljenih» — Makarja Djevuškina (Bedni ljudje). Na isti način, kakor je mučil svoje značaje iz nagiba k usmiljenju, je često mučil z grehi svojo lastno dušo — iz potrebe po kesanju in po ekstatični nejevolji s samim seboj. Grešil ni toliko radi tega, da bi užival v grehih, temveč radi tega, da bi užival v svojem močnem kesanju po grehu: motiv, ki utegne biti za neke temperamentne neskončno bolj zavedljiv nego greh sam.

Razume se, to so le nekateri vidiki tistega iracionalnega Dostojevskega, ki je bil pripravljen na vse poizkuse nad samim seboj, da bi našel vsaj začasno zavetje pred svojimi racionalnimi dvomi in vprašanji. Toda, ker se njegova logika in razum nista dala potlačiti, je razdvoj v Dostojevskega zavesti le rastel: vprav tisti razdvoj, radi katerega je Ivan Karamazov poblaznel in kateremu je on sam poizkušal uiti na ta način, da se je oprijel celo ruske ortodoksne in slovanofilskega mesijanizma. Ne vero, temveč strastno voljo poveri najdemo na dnu Dostojevskega religije.

IX.

Proti Dostojevskemu je Proust indiferenten za religijo in probleme, ki so z njo združeni. Dočim je Dostojevskij tragičen iskatelj Boga, končnega zmisla in cilja človeka, je Proust le hirajoč epikurejec, ki smatra lastni temps perdu za svoje zadnje

pribežališče. Vdajal se mu ni zato, da bi trgal samega sebe z večnimi problemi, temveč, da bi užival lastne reminiscence, odkar se ni mogel udeleževati živega življenja. Lahko bi primenili nanj besede, ki jih govori bolni Swann v svojih zadnjih letih (*Sodom et Gomorrhe*, II): «Zdaj, ko sem preutrujen, da bi živel z drugimi, se mi zdijo ti moji stari osebni spomini dragoceni kot strastnemu zbiratelju. Svoje srce odpiram samemu sebi kot nekako izložbeno okno.»

Vse Proustovo delo lahko nazivamo «izložbeno okno» te vrste. Negoval je v njem neštete malenkosti kakor zbiratelj, ki ve, da je to morda edina iluzija življenja, ki mu je še ostala na razpolago. Ali poleg tega je imel še neko drugo enako tehtno tendenco: kot bolnik je namreč vedel, da je izločen iz dejanske realnosti, in baš zaradi tega je hotel nekako dokazati samemu sebi, da le-ta sploh ni mnogo vredna in da se ne izplača tegovati za njo. «Navsezadnje lahko rešimo problem lastnega življenja tudi na ta način, da se kolikor mogoče približamo stvarem, ki so se iz daljave kazale lepe in skrivnostne, in dokažemo samim sebi, da v resnici niso niti skrivnostne niti lepe,» pravi v *A l'ombre des jeunes filles* (III). «Na vsak način je to eden izmed sistemov notranje higijene, ki si ga lahko izberemo. Morda se ta sistem ne bi smel preveč priporočati, ali resnica je, da nam vendarle daje nekako mirnost, s katero lahko preživimo ostanek življenja. Pred vsem nam daje prepričanje, da smo že dosegli vse najboljše, kar smo mogli, in da tisto najboljše ni bilo prav nič posebnega. Na ta način ničesar ne obžalujemo; torej se lahko z mirno vdanostjo pripravljamo na smrt.»

To priznanje bi se dalo izpopolniti s kratkim osebnim izrekom iz *Le côté des Guermantes*, kjer pravi: «*Nous sommes attirés par toute vie qui nous représente quelque chose d'inconnu, par une dernière illusion à détruire...*» Privezan na bolniško posteljo je tako želel uživati v svojih spominih in obenem uničiti njihovo privlačnost... Družba, ženske, prijatelji, zabave — vse to je zdaj postalo le iluzija, ki sploh ne zasluži, da bi jo človek obžaloval.

A bil je še tretji element, enako odgovoren za značaj njegovega dela. Kakor znano, je bil Proust tipičen *enfant gâté*. Ljubimkan in razvajen od svoje matere in pozneje od višje pariške družbe, ni postal nikoli zares neodvisen in «odrastel». V mnogih ozirih je ostal otrok do konca svojega življenja. Moška odločnost in volja, na primer, sta mu bili popolnoma neznani. Odtod njegova bojazen pred vsako izpremembo in pred vsakim

položajem, ki bi zahtevali neodvisen izbor in napor volje. Nezmožen takega napora, je smatral vse dogodke, položaje in vtise — tudi najbolj malenkostne — za enako mučne in važne. Edino zaščitno orožje proti tej pretirani občutljivosti je bila njegova pretirana analiza. Ko ga je nazadnje napadla tudi množica njegovih prošlih dogodkov, vtisov in emocij, se je mogel izmotati iz tega kaosa le tako, da je previdno analiziral vse njihove momente in vidike. Vsled tega potrebuje celih sto strani, da opiše navaden obed ali pa sprejem v višjih krogih. Toda, ker na ta način ne pušča ničesar čitateljevi domišljiji, ga utegne marsikdo čitati s precejšnjo težavo.

X.

Prvo prečitanje Proustovega dela je zares dokaj težavno in dolgočasno — dolgočasno predvsem radi preveč nagomiljenih subtilnosti in opazk. Dostojevskega romani vas primejo naenkrat: oni stopijo v vas (tako rekoč), dočim morate v Proustove knjige stopiti vi. To ni baš lahka naloga, ali izplača se stotero. Nenadno presenečenje in velik estetski kakor tudi psihološki užitek, ki ga črpamo takoj, ko smo usvojili ozračje Proustovega sveta, je ena tistih izkušenj, ki utegne moderno literaturo odvezati marsikakega greha.

Seveda Proustovo delo ni in ne more biti za povprečnega čitatelja. In tudi marsikateri nepovprečni čitatelj ne bo posebno navdušen za njegovo hladnost, za njegovo ravnodušnost do vsega, kar gre preko estetskih in zgolj psiholoških interesov. Vkljub temu je Proust velik umetnik, ki je na originalen način dodal novo področje modernemu romanu. Pokazal je, da se dá tudi «psihoanalitična» sirovina izpremeniti v umetnost, ako ima pisatelj pravi slog in pravo gledanje: dve stvari, ki ju Proust sploh ne loči. Po njegovem nazoru «slog ni nekako olepšalo (enjolivement), kakor nekateri ljudje mislijo, tudi ne vprašanje tehnike; ampak — kakor barva slikarjem — lastnost gledanja, razodevanje tistega svojevrstnega sveta, ki ga vidi vsak zase in ki ga drugi ne vidijo. Veselje, ki ga nam nudi umetnik, je v tem, da nam kaže neki drugi, novi svet.»

V tej definiciji leži ključ do Proustovega lastnega sloga. V svoji prvi knjigi *Les plaisirs et les jours*, ki je izšla (z uvodom Anatola France-a) leta 1896., Proust še vidi v slogu neke vrste «enjolivement» in se večkrat ponaša kot pretirano eleganten literaren «gigerl». Ali tekom let si je izdelal tisti stvarni, trezni in vendarle neoznačljivi slog, ki je tipičen za ves njegov *A la recherche du temps perdu*. Neoznačljiv, pravim, kajti ta

slog ima — kljub slučajnim tehničnim hibam, predolgim stavkom in čestim interpolacijam — nekak čuden čar, ki se ne da niti definirati niti ločiti od tistega «novega sveta», ki ga je priključila Proustova umetnost zavesti sodobnega človeka.

XI.

Dočim je počasni Proust najmanj dramatski med modernimi romanopisci, ostane Dostojevskij največji dramatik med njimi. To se vidi tudi v njegovem slogu, ki je vedno nekam eruptiven in preveč improviziran, da bi bil iznad vsake graje. Od njegovih *Bednih ljudi* vse do *Bratov Karamazovih* je ostal Dostojevskega slog v bistvu isti: nervozen, nagel in skrajno emocijonalen. Medtem ko Proust «poumlja» tudi svoje emocije, je Dostojevskij posebno emocijonalen v svoji filozofski dialektiki. Medtem ko Proust predstavlja svoje značaje statično, to se pravi s počasnim nagomiljanjem majhnih črtic, izbira Dostojevskij navadno tak dramatski položaj, ki nam naenkrat pokaže novega junaka dinamično in v vsej njegovi tipičnosti. Tehnika Proustovega dela je bolj ali manj impresionistična; tehnika Dostojevskega je pred vsem «ekspresionistična».

Približno ilustracijo te razlike lahko dobimo, ako vzporedimo, na primer, prvi nastop Charlusa v *A l'ombre des jeunes filles* s prvim pojavom Svidrigajlova v *Zločinu in kazni*. Ali že je čas, da zaključimo te dokaj nepopolne generalizacije. In najboljše bo, ako jih zaključimo z isto opazko, s katero smo jih pričeli: namreč, da sta si ta dva pisatelja skrajno nasprotna tečaja v psihološkem romanu, temperamentu, mentaliteti, umetniških metodah, svetovnem nazoru — v vsem.

Dostojevskij je apokaliptičen temperament skoz in skoz, dočim je Proust izraz tistega neozdravljivega in tako rekoč organskega skepticizma, ki se za razne «večne probleme» sploh več ne more zanimati. Križev pot človeka, ki hoče premagati svoj lastni kaos v imenu višjih vrednot in ciljev — to je, vsaj v bistvu, delo velikega Rusa, ki se je stalno boril za «novo zemljo in novo nebo». Imenitna panorama cele dobe, reflektirane v zavesti razočaranega epikurejca, ki je znal izpremeniti svojo lastno nemoč v estetsko in intelektualno uživanje — to je delo Prousta. Toda v lastnem področju in na lastnem polju sta oba pisatelja neprekosljiva raziskovalca. Kot taka sta razširila ne le teritorij psihološkega romana, temveč tudi naše spoznanje podzavestnega — naše spoznanje tragično razdvojene moderne duše.

Iz angleščine preložil G r i š a. (Prevod je bil od avtorja pregledan in predelan.)

Vladimir Bartol: Ljubezen velikega kana

Mig njegovega očesa je bil ukaz
in smrt je bila njegova beseda.

(Po mongolskih zgodovinarjih.)

V šotoru sredi šumnega tabora je sedel veliki kan in čital pismo svoje male ženice. Ko ga je dobil, je ukazal od samega veselja izpustiti Sulejmana bega, svojega najhujšega sovražnika. Sedaj se ni mogel odločiti. Leno so lezle njegove oči po sivih platnenih stenah, ki so se tesno zgrinjale okoli njega. Kakor sama od sebe je segla roka drugič po pismu in znova je pila njegova duša strup sladkih besed iz njega.

Pisala je:

— Ne mine dan, ki bi mi ne prinesel tvojih daril, odkar si odšel na vojsko in si obrnil obličje od svoje male Suze. Svilene halje, bogate preproge, lepe sužnje, zlato in dragulji — z vsem tem me obsipaš neprestano in vsaka nova pošiljatev mi pripoveduje, kod te vodi tvoja zmagovita pot. Samo tiste besede čakam zaman, ki veš, da edina more zares osrečiti tvojo žalostno Suzo.

— Ko si odhajal, sem ti ukazala, da mi ne smeš pisati, razen tedaj, kadar hočeš, da se bova zopet združila. Kaj bi mi druge vesti! Kakor da bi ne bila vedela, da bo šel glas o tvojih dejanjih kakor vihar preko dežele in napolnil svet s tvojo slavo. Samo eno besedico hočem od tebe. Samo ta more napolniti z radostjo Suzino srce, ki joka po tebi. — Pridi! —

— Toda, ti si krut in je nočeš napisati; nočeš mi je poslati. Bojiš se, da ne bi nežen poljub te, ki te ljubi, zmanjšal sijaja tvoje slave. Nočeš me videti v svojem taboru. Niti tega ne maraš, da bi se ti približala od daleč, da bi te videla v blesku tvojih dejanj...

— Glej, to mi je prišlo zadnjič na misel, ko sem ugibala, kako bi mogla priti k tebi. Preoblekla bi se. Šlem bi si dela na glavo in preko telesa bi si pripela oklep. Mar meniš, da bi ne bila tedaj čeden vojaček? (Gotovo si misliš, ko to čitaš: O, ta ničemurnica! Vendar, pomisli, da bi storila vse to le iz brezmejnega hrepenenja po tebi.) Taka bi sedla na konja in bi prijezdila v tvoj tabor. Po vojaško bi te pozdravila, tako, da bi niti ti niti kdo drugi ne vedel, kdo se skriva za tistim malim oklepom. In senca smešnosti bi ne zatemnila bleska tvojih dejanj, česar se tako bojiš, ki praviš, da me ljubiš...

— Kako ljubke so sužnje, ki si mi jih poslal! Hvala ti tisočkrat zanje. Samo pazi, da se ti ne zahoče po drugih ženah, ko nimaš svoje Suze pri sebi! Pomni, da je le ena Suza na svetu!

— O mojih dejanjih ne govori svet, kakor govori o tvojih. Zato ti hočem malo popisati, kako živim tukaj in s čim si kratim ure, ki jih moram prebiti brez tebe.

— Včeraj na primer sem si dovolila s sužnjami, ki si mi jih poslal, tole nedolžno šalico. Lahko si misliš, kako vztrepetajo vsakikrat od groze, kadar samo slišijo tvoje ime. Tokrat pa sem jih hotela še prav posebno prestrašiti in tako sem si izmislila tole: Kakor slučajno sem si snela prstan, veš, tistega z rdečimi in modrimi kameni, ki si mi ga dal, da zakrije rano, ki si mi jo zasekal s svojimi krutimi zobmi.

— Snela sem si ga torej in ko so zagledale sužnje globoko brazgotino pod njim, so me sočutno vprašale, odkod mi ta rana. S strašnimi besedami sem jim tedaj popisala tvojo brezprimerno krutost. Niti besedice niso črhnilo nato; samo ves dan so se plazile po sobah, blede kot sence.

— Vse to pa delam, ker že ne vem več, česa bi si še ne izmislila, samo da bi se mogla neprestano pogovarjati o tebi. Ni ne dejanja, ki bi ga storila, ne misli, ki bi jo mislila, ki bi ne bila posvečena tvojemu spominu. Kar ponorela bom, tako brezmejno je moje hrepenenje po tebi...

— Večkrat na dan se dam preobleči in prav pogosto si ukažem maziliti telo, vse to v mislih nate. (Morda si zopet misliš v svojem hudobnem srcu, da delam vse to le zato, da bi razkazovala sužnjam svoje prelesti. Toda veliko krivico mi delaš, če sodiš tako. Saj veš, da živim z vsem, kar imam in kar zmorem, le tebi.)

— Ali še veš, kako si se čudil, odkod mi tolike učenosti v ljubezni, ko si znal, da si ti edini, ki sem ga kdaj ljubila? Da, povem ti, da druge Suze ne dobiš več na svetu, in če preizkusiš še toliko žen. Zato le pazi, da se ji ne izneveriš v ljubezni. Drugače ne izveš nikoli, koliko novega, lepega in dobrega si je izmislila zate tvoja mala Suza, ko si bil daleč od nje in je umirala sama v hrepenenju po tebi.

— Oh, ljubljani moj! Vrni se čimprej v objem tiste, ki te tako brezmejno ljubi. Piši mi tisto malo, malo besedico in dovoli mi, da te vidim vsaj od daleč na tvojem zmagovitem pohodu. Ali naj te posetim kot tvoja žena? Ali pa ti je morda ljubše, če se res tako bojiš smešnosti, da prijezdi majhen vojaček v tvoj tabor? Piši, samo piši mi tisto besedico! Do takrat pa bodi preko gora in dolin stotisočkrat poljubljen od tvoje male Suze...

Zamišljeno je motril veliki kan šotorove stene, ko je drugič prečital pismo. Tisoč sladkih slik ga je mamilo, ko je segel kakor v sanjah po pergamenu. Z velikim gosjim peresom je zapisal nanj par besed, nato je tlesknil v roke.

Šotor se je naglo razgrnil in vanj je stopil služabnik, žvenketajoč v orožju.

Ob tem zvoku se je bliskoma zbistrilo kanovo oko. Kakor da se je vzdramil iz globokega sna, je stresel parkrat svojo debelo glavo, pomežiknil je zdaj z levim, zdaj z desnim očesom, pri tem pa je neopazno mečkal pergamen v roki. Nato se je kakor prešinjen od strele hipoma pognal kvišku in z mogočnim glasom zaklical vojaku, ki je nemo čakal povelja:

— Za Sulejmanom! Odsekajte mu glavo, kjer ga najdete.

Globoko se je priklonil služabnik, ko je zapuščal šotor. Veliki kan pa je z mirnim smehljajem zažgal nad lojenko pismo, ki ga je pisal svoji mali ter učeni ženici.

B. Borko: Nikolaj Berdjajev

I.

Izmed ideologov, ki so značilni za novo rusko miselnost, kakor jo kleše in kreše revolucija, sta vrlo markantna dva protinožca: Lenjin in Nikolaj Berdjajev. V prvem se je vobličil duh Petra Velikega, ves zaverovan v blaženost evropske omike, a izbičan od skepse in usmerjen v hladno logiko zgodovinskega materijalizma; suhoparen, premočrten, zajedljiv in bojevit duh, poln optimizma in volje do dejanj. V Berdjajevu pa se je posebilo nasprotje tega revolucijskega duha: materijalistični smeri se je na vso moč uprla idealistična, izpregovoril je še enkrat ruski monastir z modrostjo «starcev», razvojna črta ruskega mišljenja se skuša premakniti daleč nazaj v predpetrovsko dobo; vero v evropsko kulturo nadomešča vera v rusko samobitnost, ki jo oplajajo istočne kulture, zlasti pravoslavno krščanstvo. V jedru se v tema sedanjima predstaviteljema ruske misli in akcije nadaljuje star spor med zapadnjaki in slavjanofili, kajpa, v zaostreni in sodobnim stremljenjem prilagojeni obliki. Velik razloček pa je v vplivu njunega načelnega boja na življenske razmere: okvir teoretičnih prerekanj in akademičnih besedovanj je v Rusiji že zdavnaj prebit in besede postajajo meso hitreje ko kdaj poprej. Revolucija je dala mnogim dosihmal bolj ali manj knjižnim in govorniškimi vprašanjem gibljivo silo dejanj; tako so dobile tudi filozofične ideje življenski vzmet in pogon. V Rusiji in med Rusi v izgnanstvu

so se vse dotlej «mrtve» ideje dodobra preizkusile in izživele. V kolikor so lahko ubrale korak s komunističnim prevratom in mu prilivale ognja, so se mogle izvajati s prostostjo, kakršne že dolgo ni bilo v zgodovini. To velja predvsem za razne umstvene in moralne doktrine, n. pr. za ateizem, protireligioznost itd. Dosihtal prezrti in kakor nevarni strupi s svarilom zaznamovani miselni izsledki posameznikov so se lahko preizkusili med množico; v tem do skrajnosti dramatičnem boju nasprotujočih si idej se je bil pojavil izbruh «besov», ki ga je bil že Dostojevskij slutil in napovedal. Na drugi strani pa je ruska emigracija razvila — prav tako kot nekoč poljska v Mickiewiczu, Słowackem i. dr. — s strastjo in s čudovitim hrepenenjem po domovini in po njenih zašlih dneh prožete ideologije o ruskem narodu, o ruski duši, o ruski kulturi itd. Nikdar še ni bila miselnost kakega naroda v tako bohotnem kvašenju in nikjer se ideje kot samobitna življenska sila, delujoča mimo nagonov, strasti in čvstev, ne kažejo v tako prvinski bujnosti in sili.

V tem razplamtelem idejnem svetu sta Lenjin in Berdjajev zares izrazita protinožca: prvi kot predstavitelj aktivnega duha v domovini, drugi kot glasnik pasivnega duha v emigraciji. Lenjin je zavzel svoje mesto po dejanjih, ki so potekla iz njegovega ostro opredeljenega svetovnega in življenskega nazora; čeprav mož dejanj, vodja revolucije in ljubljene množice, je po svojih filozofskih in socioloških spisih vendarle bolj pomemben mislec nego vedo oni, ki ga poznajo zgolj kot politika. Ali pri Lenjinu se ne bomo pomudili več kot z opozorilom na njegovo obsežno polemično-kritično udejstvovanje v zagovarjanju zgodovinskega materijalizma. Berdjajev, ki bodi predmet naše razprave, je v vsakem oziru živo nasprotje Lenjina, zato tudi ni mož dejanja. Njegovi spisi pa so po svoji goreči in duhoviti obrambi ruskega idealizma tako zasloveli po svetu, da med ruskimi misleci te smeri nima enakega. Mogoče je, da se bo njegovo sedanje mesto kdaj pozneje premaknilo bolj v ozadje, saj je po svojih spisih predvsem združevalec dosedanjih idej in manj izviren oblikovalec novih smeri. Vendar pa je njegovo delo, sloneče na neki duševni evraziji, t. j. na spojitvi evropskega in azijskega duha, dovolj zanimivo, da se seznanj z njim tudi slovenski čitatelj, ki je bil vedno dovzeten za idejne dražljaje iz ruskega sveta.

II.

O sami osebi Nikole Berdjajeva nimamo natančnejših podatkov. Po študijah je bogoslovec in filozof. Leta 1915. je vzbudil pozornost njegov spis «Duša Rusije». Le-ta je jasno označil pota nje-

govih miselnih stremljenj: krenil je v ruski misticizem in idealizem kakor Čaadejev, Fedorov, Danilevski, Leontjev, Solovjev in drugi. Duša Rusije je sad drugih prvinskih sil kot germanska in romanska duša, zato ubiraj rusko življenje druga pota! Stara slavjanofilska ideologija. Ali Berdjajev jo je združil s časovnostjo, z dogodki, ki so se odigrali v domovini ali so preteče vstajali na obzorju. Poglavitni spisi Nikolaja Berdjajeva, ki so mu dali po izidu knjige «Untergang des Abendlandes» naziv ruskega Spenglerja, so izšli v emigraciji. Vsi nosijo bolj ali manj odseve krvavordečih plamenov ruske revolucije, vse preveva lahna nostalgija po izgubljeni domovini. Sem spadajo predvsem: «Filozofija neravenstva», «Smysl istorii» in «Novoe srednevjekove». Vrhu tega je spisal študije o Leontjevu, o Dostojevskem in drugih. Berdjajev živi sedaj v Parizu in se trudi, da bi vnel za svoje ideje širom sveta razkropljene ruske pribežnike. Njegovi spisi se prevajajo v razne jezike in so bili povsod sprejeti z izredno pozornostjo.

Obsežni spis «Filozofija neravenstva», «pisma k nedrugam po socialnoj filosofii», je nastal v letih 1922. do 1923. Obravnava v mestoma polemičnem tonu, vendar pa vzvišeno, ognjevito in z učenostjo, ki je prepojena z veliko duhovno vero, osnovne socialne probleme, ki so postali z rusko revolucijo pereči. Prvo pismo govori o ruski revoluciji na splošno, drugo o religiozno-ontoloških temeljih človeške družbe, tretje o državi, četrto o narodu (naciji), peto o konservatizmu, šesto o aristokraciji, sedmo o liberalizmu, osmo o demokraciji, deveto o socializmu, deseto o anarhizmu, enajsto o vojni, dvanajsto o gospodarstvu, trinajsto o kulturi in štirinajsto o božjem kraljestvu. Berdjajev ne govori o zgodovinskem razvoju družbe in njenih občestev in ustanov več kot je neobhodno potrebno, zakaj knjiga ni pisana kot uvod v socialno filozofijo kakor n. pr. Gumplowiczova «Socialna filozofija». Spis je grenka obtožba ruske revolucije, ki je razmajala vse stare ustanove in odprla na stežaj vrata neštetim miselnim izrodkom. Berdjajev je že v tej knjigi podal jasne obrise svoje zgodovine filozofije in njegovo pojmovanje družbe se ostro loči od naturalističnega, izhajajoč iz metafizičnih, t. j. idejnih osnov. V naslednjem spisu «Smysl istorii», ki je za sedaj njegovo standardno delo, je Berdjajev natančno opredelil pojmovanje zgodovine in položil svoj svetovni in življenjski nazor na skoraj arhitektonsko oblikovane miselne stebre. V njem raziskuje, kakšen zmisel ima zgodovina človeške družbe. To je v drugi obliki staro vprašanje: Kam,

kod in čemu? Nanj so odgovarjala razna verstva, iz njega so se razvili številni filozofski sistemi, z njim se je bavila sodobna veda, ki pa je — kakor pravi Berdjajev — spoznala, da je smoter vsega prirodnega dejanja in nehanja v končnem problemu znanstveno nerešljiv. Za samo človeško družbo pa je smoter njenega razvoja ali zmisel zgodovine neizmerno važen. Po spoznanju, da ga v sami prirodi ni, se vrača Berdjajev v idejni svet, ki mu je odsev božjega duha in jame z miselnimi prviniami oblikovati mogočno stavbo zgodovine v vsej njeni gotiški lepoti in ostrini.

V spisu «Smysl istorii», ki obsega deset poglavij z dodatkom, je pisec najprej preiskal bistvo vsega zgodovinskega in pomen izročil v zvezi z odnosom med zgodovino in metafiziko. V nadaljnjih poglavjih razglablja o odnosih med Bogom in človekom, med časom in večnostjo, govori o usodi hebrejstva, o krščanstvu in zgodovini, o renesansi in humanizmu, o nastopu mehanske civilizacije z gospodstvom strojev in z njo zvezanim razkrajanjem človeške osebnosti kot vzora. Deseto poglavje je posvečeno vprašanju napredka, dodatek pa ocenjuje s filozofične strani voljo do življenja in voljo do ustvarjanja kultur. Z omenjeno svojo knjigo je stopil Berdjajev med prve ruske filozofe zgodovine ter znova in na svoj način potrdil tolikokrat izrečeno krilatico, da je Rus «rojen mistik». Obrise idejne stavbe, ki jo je zgradil Berdjajev v svojem «Smislu zgodovine», bomo videli z mesta, kjer se nam bo nudila prilika, da premotrmo to faustovsko iskanje vesoljne resnice v celotnem razpletu. Tretja knjiga, ki jo štejemo med poglobitve spise Nikolaja Berdjajeva, očituje praktične posledice njegovih nazorov. «Novoe srednevekove» oznanja v ritmičnem presnavljanju kulturnih dob večer sodobne kulture in prvo svitanje nove kulture, ki bo najbližja srednjeveški. Med ostalimi spisi Nikolaja Berdjajeva je ta knjiga, zlasti v prvem delu, najbližja jeziku čuvstev. Razum, ki je bil v prvih dveh knjigah napet kakor lok, oster v analizi in spreten v sintezi, v «Novoem srednevekovem» nekam medli, kakor da bi se tajal pod obilnostjo čuvstev. Spis preveva neko pobožno, dejal bi, romarsko hrepenenje, «desiderium collium aeternorum», polno prividov in melanholije. V gotiški cerkvi svetovnega nazora Berdjajeva se je oglasila prva liturgija...

«Duhovni začetki nove zgodovine so se izživeli, nje duhovne sile izčrpale. Racionalističen dan nove zgodovine je na zatonu, njegovo solnce zahaja, nastopa somrak in že se približuje noč... Po vseh znamenjih smo stopili iz zgodovinske epohe dneva v epoho noči.» (Str. 87.)

Nje vodilne ideje in metode — racionalizem, areligioznost, znanstvenost — so po njegovem mnenju zamašile večne kulturne vrelce in zaznamovale intelektualistično epoho s smrtjo. Odgovorne so za vso zmedo, ki je nastala zadnja desetletja v Evropi. Katastrofe, ki zaznamujejo našo dobo, pa so s tem v zvezi znak prvinskega presnavljanja, propadanja starega in porajanja novega.

(Konec prihodnjič.)

Stano Kosovel: Kamor pogledam

Kamor pogledam — azurnih valov veletoki,
v sinjezelenih vodah plavajoči otoki,
jadra, mornarji, galebi, daljave, oči —
kje smo še mi!...

Kamor prisluhnem — harmonično mehki glasovi
se pogovarjajo v gluhem jeziku z rodovi,
ki — še nerójeni — prožijo dušnim očem
skladen objem.

Kamor pogledam — vetrovi se vežejo z brati;
v dušah neznanca iskreno želijo spoznati
bratske poti tujih ciljev, njih solnc in njih zvezd
slast in bolešt.

Kamor prisluhnem — zaprta daljava odstira
svoja bogastva in kaže jih duši vsemira,
kakor nenadna bi jasnost preklala temò,
govori z njo.

Kamor pogledam — povsodi preprežene niti,
v vlaknih posameznih vozli človeštva so skriti,
nitim začetka ne konca ni, kakor prostranstva nadej,
nimajo mej.

Kamor prisluhnem — ušesu odzove brnenje,
zgane se kri, v mrtvi snovi zapôlje življenje,
dvigne v višave se, skloni k prstenim se tlom
slednji atom.

Kamor pogledam — brezkraino kraljestvo se širi,
v tisoč smeri so iz njega izstréljeni tiri;
vlaki vseh časov in krajev srečujejo v njem se, in njihov izraz
moj je obraz.

Joža Lovrenčič: Publius in Hispala

(Nadaljevanje.)

XII.

Arbor intrat ...
Tovarištvo Duha zemlje je bilo zbrano pri svojem drugem bacchanalnem večeru. Nemoteno so se razvijale orgije drevesnega obreda do preloma noči, ko so v Gajevem in Markovem oeku ugasnili luči nepričakovano in le iz odgrnjenih hodnikov, ki sta vodila v eksedro, je lila v četverokotu svetloba vanje. Člani in članice, ki so bili že v obeh dvoranaх pomešani in iskajoči se, so zagnali vesel vrišč, ki se je v polmraku polegel v trenutek prikrite slasti, a ko so se zavedeli, da je tiho v eksedri, odkoder je prihajala prej oglušujoča godba, vnemajoča k orgiastični ekstazi, so posamezni pari in skupine vstajale z zof in prehajale v svetli četverokot ter radovedne izginile skozi hodnik v okroglo dvorano. Med njimi je bil tudi Titus Sempronius Rutilus, uživajoč razigran čare, ki so mu jih nudili obredi, kot bi se hotel tudi na ta način znositi nad pastorkom in praznovati zmagoslavje ...

V koncentričnih krogih so se natrpali člani in članice v eksedri okoli vzvišenega prostora, na katerem se je dvigal trinožni žrtvenik in je stal za njim v črni togi Anonimos, ob njegovi levi pa v škrlatu Paculla Annia, na desni Marcus Atinius, tudi v škrlatnem oblačilu.

«Sodba,» je šepnil sosed sosedu in umolknil, ker nihče ni vedel, koga zadene kazen, ki bi ji slednji še nerad zapadel. Omotičnost po zaužiti pijači je izginila, komaj so si upali dihati ...

Temno ko Radamant, sodnik v podzemlju, je gledal Anonimos po svojih privržencih in temno, ko da je posnel tudi Radamantov glas, je izpregovoril v dušeci molk:

«Duh zemlje je izdan, izdano njegovo Tovarištvo.»

Člani in članice so vzkliknili, povესili glave in trepetaje čakali, kaj bo sledilo mračnim besedam, ki so bile težke ko svinec. Strah je prevzel vse in zlasti one, ki so z vso prikritostjo služili Duhu zemlje. Zaskrbelo jih je, kaj bo z njimi, če se razve v javnosti o njihovem početju ...

«Izdajalke ni med nami,» je z istim glasom nadaljeval Anonimos in s temi besedami oživil poslušalce, ki so dvignili glave in si upali potolaženi gledati vanj, a sledilo je presenečenje ...

«Izdajalke ni med nami, tudi zaseči je nismo mogli. Zato pa se je sesul nocoj to noč v plamenih njen dom na Aventinu...»

«Hispala!» so obenem uganile in vzkliknile Glicera, Liktoris, Lukteola in Lalage, ki so bile med bacchantinjami in niso mogle zamolčati veselja, da je tovarišica, ki se jim je izneverila, ob dom in zapisana spet cesti, ki jo lepega dne privede med nje v lupanar, o katerem ni hotela domišljava libertina nikdar nič slišati...

«Hispala?» se je zavzela Lucilija Furija Purpurea in prebledela, boječ se, da bi zadelo maščevanje tudi njo, bivšo Hispalino gospodarico...

Tudi Sempronius je bil vesel in v mislih je klical pastorku: «Sedaj imaš Hispalo in streho. Meni si utekel, Tovarištvu ne boš! lzsledijo te in pomnil boš, kaj se pravi uganjati nepokorščino...»

Publijev očim se je še ogreval ob tej svoji misli in že je zaslišal pastorkovo ime in je napeto prisluhnil, da bi mu ne ušla ne ena beseda.

Anonimos je nadaljeval:

«Hispala je ona res, a je sedaj na varnem v konzulovem dvorcu...»

«Aaaa...» je šlo po dvorani začudenje, ki je doseglo svoj višek in se prevrglo v zavist pri Lalagi, Liktoris, Lukteoli in Gliceri, Semproniju pa je bilo, ko da ga davi v grlu...

«Ušla je trenutno našemu maščevanju in tudi sled za povzročilcem izdaje smo izgubili... Ni bil naš član, ker ga je zadnji trenutek Hispala odvrnila od tega... Duh zemlje zahteva maščevanje, ki naj bo zadoščen je za izdajstvo. V plamenih Hispalinega doma ni bilo žive žrtve, znamenje je to, da jo Duh zemlje išče drugod in jo je našel. Krivec je med nami...»

Ko da je smrten dih v Anonimovi besedi, je premrazila vse, ki je po njegovih odkritjih niso več pričakovali.

«Titus Sempronius Rutilus,» — prebledel je, srce mu je zastajalo in se spet oglasilo, da bi ga skoraj slišal, drugi so se oddahnili — «tvojo samogoltno sebičnost hvalim in vesel bi bil tvojega uspeha, če ne bi bil ti oni, ki je s svojim ravnanjem sprožil kamen, da se udere plaz in nas zasuje.»

Marcus Atinius je oddal Anonimu drobno palčico. Paculla Annia je stopila k Semproniju in trepetajočega pripeljala pod žrtvenik, kjer je stal pripravljen stroj s kolesom, šršečim ostre britve. Ko je stopila spet na svoje prejšnje mesto, je Anonimos nad žrtvenikom prelomil palčico in dejal:

«Titus Sempronius Rutilus traditor Numinis Terrae — necator!»

In oba konca prelomljene palice je postavil na žrtvenik in užgala sta se in dala plamen, ki je prav tako hitro pojel kakor je vzplamenel.

«Cita mors!» je še pojasnil Anonimos željo Duha zemlje, kot jo je razbral iz plamena in k Semproniju sta pristopila Ksenon Veneficus in tonzor Trolus. Ksenon je odprl majhno piksido in jo držal Semproniju pod nos, da je moral vdihavati . . . Trolus mu je medtem snel tuniko in golega privil na kolo, svojo iznajdbo, in ga zavrtel. Ksenonovo sredstvo je Sempronija omamilo in mu pričaralo privide, polne slasti; o njih je bleдел in niti kriknil ni, ko so se mu zarezali noži v hrbet in brizgali njegovo kri ko v vodometu . . .

Cimbale in piščali so se oglasile z divjo pesmijo, Tovarištvo je zagnalo vik in krik in prešlo ob izkrevaveli žrtvi v neugnano orgijo, vsak ves iz sebe, da ni Duh zemlje zahteval njega . . .

Anonimos, Paculla Annia, oba Atinija, Ksenon in drugi vodilni člani in članice Tovarištva so se umaknili v poseben triklinij, kjer so nemoteno razmotrivali položaj in so odločili in določili čas obreda za nox sanguinis in za hilaria . . .

*

Duronija se je sredi noči zbudila; videla je, kako so se zavese pri vratih razmaknile in da je vstopil Sempronius. V mesečini ga je videla, tih je bil in ko v škrlat odet, in ko je hotela izpregovoriti in ga vprašati, kod prihaja in kakih novic prinaša, se ji usta niso hotela razkleniti, ujela je le še njegov pogled, ki je bil poln groze, in izginil je pri vratih ob žvenketu, kot bi vrgel nož na srebrn podstavek . . .

«Slabe volje je,» si je mislila, «in vrnil se je v triklinij, da se zalije še z vinom in prežene neprijetnost . . . Kdo ve, mogoče je naletel na Publija in ga je spet razdražil . . .»

Zaprla je oči in hotela vnovič zaspati, a misel na Sempronija ji ni pustila. Nemirna se je obračala in čakala in čakala in ugibala, kaj mu je . . .

«Mogoče ima s seboj kako družbo in se je le toliko pokazal, da ne bom v skrbeh in bom vedela, da je doma . . .» se je tolažila, a koj si je oporekala, češ, pa bi povedal . . .

Prisluškovala je, ne bi li slišala kakega govorjenja iz triklinija, a slišala je le brizganje in pršenje vodometa v peristilu . . .

«Kaj pa,» je pomislila, «če se mi je vse le zdelo? Veter je potegnil, zmajal zavese in luna je vrgla senco, ki sem jo imela za Sempronija . . . Zazvenelo je pa kje zunaj — mačka je skočila v kuhinji na mizo in kaj prevrgla . . .»

Sempronija ni bilo in ni bilo in Duronija se je zadovoljila s svojo razlago in utrujenost ji je zaprla oči, da sama ni vedela, kdaj...

Sužnji so bili že pokonci, ko se je vzbudila in se ozrla na Sempronijevo stran in nič kaj izpočita je zamrmrala: «Še ga ni. Niti spat ni prišel. Ali je sploh doma?» jo je kljub nejevolji zaskrbelo in je vstala in se napravila in stopila čez peristil v triklinij. Obednica je bila prazna kot jo je prejšnji večer pustila in ni bilo sledu, da bi še kdo v njej ponoči popival...

Dala si je prinesiti zajutrek in povprašala sužnja-kuharja, jeli se je vrnil gospod iz mesta.

«Nič ne vem, dokler sem bedel, ga ni bilo,» je odgovoril suženj.

«Pokličite vratarja!» je naročila Duronija.

Kuhar je skočil v ostium in se vrnil s Ktesifonom, ki je pozdravil Duronijo in vprašal:

«Želiš, gospodarica?»

«Titus Sempronius je odšel snoči v mesto.»

«Vem,» je rekel Ktesifon.

«Kdaj se je vrnil?»

«Nič ne vem. Jaz mu nisem odprl.»

«Po tem takem ga še ni doma?»

«Menim, da ne. Kvečjemu, če je vstopil kot duh pri zaprtih vratih,» se je nasmehnil vratar.

«Čudno,» je rekla Duronija in se zamislila. Ktesifonova primera ji je nehote priklicala nočni prizor iz spalnice, pogledala je sužnja in ga kot slučajno vprašala: «Ali veruješ ti v spomine in duhove?»

«Verujem,» je odvrnil Ktesifon in zvedavo gledal Duronijo, kaj hoče s takim vprašanjem.

«Ali si že kdaj kaj videl ali doživel?» je hotela vedeti Duronija.

«Sam ne, a ko sem bil še doma na Grškem, so pripovedovali zanimiv primer, ki se je tedaj dogodil v Atenah...»

«Povej mi ga, povej!» je zaprosila Duronija, kot bi pričakovala odkritja čudne tajne...

«Pa povem, če želiš, gospodarica,» je rekel Ktesifon in začel: «V Atenah je bil prostoren in lep dom, a poln groze... Ponoči so večkrat slišali v njem žvenket železa, ki je prihajal vedno bliže in se spreminjal v rožljanje verig in končno se je pojavila prikazen, sesušen starec, sama kost in koža ga je bila, zmedeno brado je imel in zmedene lase kot bi se mu strdili v krvi, na rokah pa je nosil lanec in opletal z njim, kot bi se ga hotel znebiti... Prebivalci so vse noči čuli in mnogi so zboleli od strahu in umrli. Polagoma so

se vsi, tudi najpogumnejši, izselili in nihče se ni upal približati pošastni hiši. Gospodar, ki je stanoval drugod v mestu, je nabil na vrata listek, da so v hiši poceni stanovanja in da je hiša tudi na prodaj. Dolgo je čakal, a ni bilo ne najemnika ne kupca. Nekoč pa je prišel v Atene filozof Atenodor, prebral je, išoč stanovanja, listek na vratih in ker se mu je zdela cena prenizka, je prašal po vzroku in ga je izvedel, a se je vseeno veselil. Ko se je znočilo, si je dal primesti v tablinum pisalno orodje in luč, zagnal vse svoje spat, sam pa začel pisati; z vso vnemo se je zaglobil v delo, da ne bi pod vplivom praznih zamerenj zapadel v praznoverje in si stvoril sam strahu... Spočetka je bilo vse mirno kot kje drugje, pozneje je pa zazvenelo železo in še pozneje so zazvenele verige... Atenodor ni dvignil oči, ni odložil pisala, pogumno je delal dalje... Ropot je rastle in se bližal, pred pragom je bil že, čez prag je prišel... Filozof je dvignil glavo, se ozrl in videl in spoznal prikazen, o kateri so mu govorili. Obstala je, mu pomignila s prstom, kot da ga kliče... Dal ji je znamenje z roko, naj nekoliko počaka, in se lotil spet pisanja. Prikazen se mu je neslišno približala in mu zarožljala z verigo nad glavo... Ozrl se je in ko je videl, da mu še vedno vabeče miga, je vstal, vzel luč in ji sledil... Prikazen je šla s trudnim korakom pred njim ko da jo teži lanec, a prišedši v dvorišče, je splahnela... Atenodor je zaznamoval mesto, kjer je prikazen izginila, javil dogodek drugo jutro oblastem in prosil, naj na onem prostoru kopljejo. Res so kopali in izkopali okostnjak, ki so se ga držale še verige... Pokopali so ga potem po obredih in predpisih in v domu je bil mir...

«Joji!» je vzkriknila Duronija.

«Kaj ti je, gospodarica?»

«Kot atenska prikazen je prišel nocoj k meni Sempronius — nekaj se mu je moralo zgoditi, se bojim,» je prepadeno rekla Duronija in ko se je Ktesifon nasmehnil njeni skrbi, mu je povedala, kako je bilo.

«Čudno,» je rekel sedaj pa Ktesifon in se zamislil...

«Nič več ne morem prenašati skrbi, pojdi Ktesifon v mesto in poižveduj po gospodu. Vprašaj pri Ksenonu, pri njem je rekel, da se oglasi...»

«Grem, koj grem,» je bil pripravljen Ktesifon in ko je odhajal, ni njegov obraz kazal nikake žalosti in skrbi. Vesel je bil, mislil je na Publija in želel, da bi se res Sempronius ne vrnil nikdar več v hišo, iz katere je pregnal pravega gospodarja...

*

Zasopel in ves iz sebe se je vrnil Ktesifon domov in preden ga je mogla Duronija vprašati, če je kje izsledil Sempronija, je začel:

«Grozno, grozno, grozno!»

«Kaj se je zgodilo?» je vzdrhtela Duronija in prebledela.

«Ko sem šel po Publicijevi cesti, mi je oddaleč že butnil v nosnice smrad, ko da bi se vnele kje saje. Radoveden sem pospešil korak in se začudil, ko sem ugledal pred Hispalino hišo gručo ljudi. Prišel sem bliže in nisem mogel verjeti. Ogoreli zidovi so me pozdravili, notranjost je bila pa vsa v ruševinah in tramovi so še tleli ... Nihče mi ni vedel povedati, kako se je vnelo. Sosedje so opazili ogenj, ko je bilo že prepozno ... Hispale nikjer, sužnje nikjer ...

«Zgoreli sta revi,» se je vzbudilo v Duroniji sočutje.

«V ruševinah ju niso našli, a nihče ne ve, kje sta ...» je povedal Ktesifon in nadaljeval: «Misleč, kako bo Hispala žalostna, ko izve za požar, sem drevel naravnost h Ksenonu. Nič ni bil dobre volje. Ko sem ga vprašal po Titu Semproniju, se je zakrohotal in rekel: «Ko boš jedel ribe iz Tibere, ga najdeš v njih! ...» Zazijal sem na tak odgovor in vprašal ga, kaj misli, a mi je pokazal vrata ...

Ko sem se vračal, sem premišljeval odgovor in odkril njegov pomen ...»

«Sempronius je mrtev, Sempronius je v Tiberi!» je kriknila Duronija in se zgrudila. Ktesifon je poklical tovariše, da so jo dvignili in odnesli v njen kubikul in ker niso imeli ne ene ženske sužnje v hiši, je stopil v sosedno ter jo izprosil tam in prišla je streč Duroniji ...

Ktesifona Ksenonovo poročilo ni vzdržalo doma. Kakor ga je užalostil pogled na pogorišče Hispalinega doma in skrb zanjo, kje je, tako ga je Sempronijeva smrt vzveselila in Duronijino omedlevico in nezavest je prepustil drugim ter izginil k Ebuciji, da bi obvestil Publija o vsem, kar se je zgodilo.

«Kaj te je prineslo?» ga je vprašala Ebucija, ko je vstopil, in je videla, da išče z očmi Publija.

«Novice prinašam,» je odgovoril.

«Pa jih povej!»

«Tudi Publiju bi jih rad, vesel in žalosten jih bo.»

«Publija ni. Izginil je iz moje hiše ...»

«Kaj se godi, bogovi!» je zaklical Ktesifon. «Publius je izginil od tu. Hispala je izginila, njen dom pogorel, Sempronius mrtev, kaj naj to pomeni?»

«Hispala izginila, njen dom pogorel, Sempronius mrtev? ...»

«To so moje novice, ti si v zameno dala svojo, ki me ni nič manj iznenadila kot moje tebe. Povej jih Publiju, če se vrne, in še mu naroči, da mu odprem vrata, kadarkoli pride. Mati mu ne bo več branila. Ko pride k sebi iz omedlevice, v katero je padla, ji počasi razkrijem vse o Publijevi bolezni. Pri bogovih, če ni udarjena s slepoto, ne ene solze več ne bo potočila za Semprijem!...»

Tako se je poslovil Ktesifon.

XIII.

Hispala Publiju pozdrav.

Tudi jaz se moram zateči k oni materi, o kateri pravi uganka, da ima nešteto otrok, nemih otrok, ki vendar glasno govorijo in prehodijo morja in dalje in jih more slišati vsak, pa naj bo na kraju sveta, ker še golob prenaša njih molčeči govor in ga glasno razodene, kar so mu nemi zaupali... O, dragi, neme so črke mojega pisma, a glasno naj ti govorijo, kot bi slišal besede, ki jih narekuje ljubeče srce, v osamljenosti hrepeneče po tebi.

Joj, kaj sem vse prestala in kaj še vse trpim...

Huda sem bila nate, da si izdal skrivnost, ki sem ti jo zaupala, a ko sem izvedela, kaj te je radi mojega nasveta doletelo, sem ti odpustila in konzulu, ki je bil poslal pome, izdala še več ko tebi, — veš, dragi, samo, ker te imam rada in ti hočem tudi v tretje pomagati, sem prelomila grozno prisego...

Hvala bogovom, hvala konzulu in Sulpiciji, da sem na varnem; kakor sem se upirala in hotela domov, tako je prav, da sem ostala v dvorcu, in prav je, da si tudi ti na varnem.

Danes je prišla v dvorec tvoja teta Ebucija. Hotela je govoriti s konzulom, a bil je odšel že v senat. S Sulpicijo sta govorili in poklicali tudi mene v svojo družbo. Teta mi ugaja in videla sem, da ji tudi jaz nisem zoperna. Zahvalila se mi je, da sem te dvakrat otela, potem je pa začela z novicami, o katerih te gotovo obvesti konzul po Kvintu Furiju Kalenu. A mogoče, da dobiš prej pismo, zato ti jih povem.

Ktesifon je prišel k teti in ji povedal, da je moj dom pogorel.. O, Publius, oni lepi dom, v katerem sem bila sama svoja gospodarica, oni dom, v katerem sem preživela s teboj toliko lepih, srečnih ur, ki so sedaj v spominu moje veselje in dehtijo opojno, da noben cvet tako, kar jih priključ v mladem letu Flora iz spočite zemlje. Zajokala sem, — Vipseja še sedaj neutolaženo ihti — a Sulpicija me je tolažila, da bo govorila pri konzulu zame, in tudi Ebucija mi je zagotavljala svojo pomoč... Kam naj se obrnem, ko bom smela odtod, kje naj te sprejemem, moj dragi?...

Druga novica se tiče bolj tebe. Jaz sem je bila kljub njeni grozi vesela in mislim, da vzveseli tudi tebe. Sempronius, tvoj očim, je izginil — mrtev je. Nihče ne ve, kako ga je zadela smrt in kje. Ktesifonu je dejal Ksenon: «Ko boš jedel ribe iz Tibere, ga najdeš!» Ali razumeš sibilinskopitijski odgovor? Jaz ga. Kar je bilo namenjeno tebi v Tovarištvu Duha zemlje, je zadelo njega... Bogovi so pravični... Domiduka te že čaka pred vrati Furijeve hiše in Adeona ti pripravlja sprejem...

Ali boš mislil kaj name, dragi? Ali boš pozabil na ubogo Hispalo, ki nima sedaj drugega ko cesto, ki more peljati le v novo suženjstvo... Ne, ne, svoboda je prelepa, da bi se pustila zopet ukleniti in ne imeti več svoje volje in svojega srca, ki je vse tvoje. Vse prenesem, le enega ne: tvoje izgube. Pri večnih bogovih ti prisegam: bodalce, ki ga nosim s seboj, bo priklicalo vir krvavi iz moje leve strani...

Pisala bi ti še in še in ne izpisala bi svoje ljubezni, ki te čaka in kliče iz trenutka v trenutek in ji je noč tolažnica, ko pride sladki Somnus in te privede s seboj... O spala bi rada in prespala vso negotovost in sanjala, sanjala — samo tebe, Publius moj. Zdravstvuj! —

Hispala je položila pugilare, z voskom prevlečene tablice, na katere je pisala, drugo na drugo, jih povezala s svilenim trakom in zapečatila.

«Tako,» je rekla Vipseji, «sedaj pa nehaj s svojim ihtenjem in odnesi Sulpicijinemu epistoloferu; obljubila mi ga je, da odnese pismo Publiju.»

«Saj odnesem, gospodarica, a žalovati po tvojem lepem domu mi ne brani. Bogovi naj pokončajo požigalce, drugega ne zaslужijo!...»

In vzela je pisanje in ga odnesla...

Ko se je vrnila in povedala, da je epistolofer že odhitel, je Vipseja začela znova jadikovati in ugibati, kdo bi utegnil zažgati. Hispala se ni zmenila za sužnjo, v duhu je spremljala sla in ko otrok ugotavljala njegovo pot vse do Furijevega doma na Suburi pod Viminalom.

«Zdaj je sel vstopil... zdaj je izročil Publiju pismo... začudil se je... zdaj odvezuje svileni trak... veselo vznemirjen je... zdaj leti njegov pogled preko črk... o da ga morem videti!... Najrajši bi se ta trenutek spremenila v drobno ptičko in odletela bi tja... V peristil bi se spustila, sedla na cvetočo vejico in žgolela in žgolela in ga gledala... Ne, kar k njemu bi zletela, ne vztrpela bi na veji, na ramo bi mu sedla, naj bi se čudil! Ujel bi me, v dlan bi me dal in me božal...»

«Kako, da ti ni mar za hišo?» jo je očitažno motila Vipseja.

«Pusti me!»

«Tudi zame ti ni več mar...»

«Ne, če boš tako sitna!»

Vipseja je utihnila, Hispala je pa sanjala dalje:

«Prebral je... Mu li niso zalesketale solze v lepih očeh... ali ni dal pugilarjev na srce?... O, da sem pri njem! Objel bi me in ko bi me prižemale njegove roke, bi mu rekla: ‚Publius moj sladki, pisana beseda je mrtva, tudi govornica je premalo, molčiva jo in jo živiva!...‘ Ah,» je vzdihnila glasno, ko da jo je prevzela opojnost zaželenega trenutka.

«Kaj ti je, gospodarica?» je vprašala Vipseja, kleče ob njeni zofi, in jo vdano gledala.

«Nič, Vipseja. Glej, s priprtimi očmi gledam v solnce in se čudim lepoti barv, ki se prelivajo druga v drugo in zazdelo se mi je, da se kopljem v njih... Kaj praviš, kje je zdaj sel?»

«Hiter je, gotovo se že vrača. O, Publiju se mora tožiti po tebi...» je odgovorila in pripomnila, vedoč, da vzveseli gospodarico s samo omembo Publijevega imena.

«Kdo ve?...» je navidezno podvomila Hispala, a v srcu ji je bilo in odmevalo ko hrepeneče pritajena pesem drobne Filomele v lovorjevem zelenju ob porajajočem se večeru: «Toži se mu, toži — ko meni po njem...»

Vipseja ji je živahno preganjala dvom in z zadovoljnostjo ugotavljala, da je gospodarici njeno kramljanje všeč. Tako sta zapleteni v pogovor o Publiju dočakali sla, ki je izročil Hispali odgovor in rekel:

«Publius je bil ves srečen, in ko mi je predal odgovor, ki ga je v hitrici spisal, mi je naročil, naj te še posebej pozdravim!»

«O pismo, Publijevo pismo!» je vzkliknila Hispala veselo, ga poljubila, razvezala in čitala:

Publius Hispali pozdrav.

Cel lustrum se mi že zdi, kar te nisem videl, draga, kar nisem slišal tvoje ljubeče besede. V mislih sem sanjal k tebi na Aventin in se kesal, da nisem, izgnanec, prišel naravnost k tebi in te prosil zavetja, ki bi mi ga tvoja ljubezen ne bila odrekla. Prišlo je tvoje pismo — vzveselil sem se ga, ko da bi me obiskala sama Fortuna — in ponovil sem besede tete Ebucije: Bogovi vodijo naše dejanje in nehanje. — Huda si bila name?

Veš, izgnan od doma, sem mislil samo, kako bi prišel do svoje pravice in zato sem se napotil k teti, da bi mi svetovala, kaj naj počnem. In zgodilo se je, kar ti je sedaj znano. Bogovi so mi priča,

da nisem mislil tebe onesrečiti, ki si mi tako dobra. Glej, do tega trenutka nisem vedel, da si tudi ti jetnica, jetnica radi mene. In radi mene danes brez doma! O Hispala, če bi vedel, kaj te zadene, molčal bi in prenašal svoj udarec in laže bi mi bilo kot mi je, ko me boli tvoja nesreča, ki je prišla tako nepričakovano. Da bi ti mogel tako nepričakovano spremeniti žalost v veselje!

Kaj naj ti povem v tolažbo? Sempronija, ki mi je stregel po življenju, ni več. Ali ni to delo bogov, ki maščujejo krivico? Vrata v rodni dom so mi z njegovo smrtjo odprli, a vanj se ne vrnem sam. Konzul Postumius bo gotovo pospešil postopek proti Tovarštvu Duha zemlje in ko razprši njegove člane in onemogoči njihovo maščevanje nad nama, o, potem bo konec najinega jetništva in ne bo je več sile, ki bi naju mogla ločiti. 'Ave sponsa!' te pozdravim in uvedem s teboj pod rodno streho novo življenje, ki ga bo samo solnce.

Tako mislim in tako hočem, Hispala, ljubezen moja in radost, zato pusti žalost in dvom in veruj v Publija, ki ve, da ti je dolžan življenje, in je tega vesel. Zdravstvuj! —

Hispala je prebrala pismo enkrat, dvakrat in trikrat in obraz ji je žarel od sreče, kot bi dahnila vanj Aurora svežost in zdravje pomladnega jutra. Pozabila je na žalost, pozabila, da je v konzulovem dvoru in s srebrnim glasom je prelila svoje veselje v popevko, ki je pričala in razodevala, da ljubi Publija ko gora zoro in ko cvetlica roso...

Vipseja jo je poslušala in se zadovoljno smehljala, ker iz veselja svoje gospodarice je sklepala na ugodne vesti.

«Nič se ne boj, Vipseja,» ji je rekla Hispala, ko je izzvenel zadnji hrepeneči zvok njene pesmi, «zli oblaki se redčijo in bežé, kmalu se bova veselili lepšega solnca, nego sva ga bili vajeni doslej!...»

Zvesta sužnja je razprostrla roke, pogledala proti nebu in zaprosila: «Bogovi naj uresničijo tvoje besede, Hispala!...»

(Dalje prih.)

Eça de Queiros: Dojilja

Bil je svoje dni mlad, jako hraber kralj in gospodar bogate kraljevine, polne mest in rodovitne zemlje. Moral pa je oditi na vojno proti daljnim deželam in pustiti svojo soprogo, kraljico, žalostno in sámo z mladim detetom v zibeli. — Ščip ga je videl, kako je odhajal v svojih sanjah o zavojevanju in slavi, in toliko da je začel pojemat, se je pojavil eden vitezov z zlomljenim orožjem in ves zamazan s posušeno krvjo in prahom.

Bitka je bila izgubljena, kralj pa mrtev tam na bregu neizmerne reke, preboden s sedmimi kopji, v samem cvetu svoje plemenitosti.

Kraljica je neznansko objokovala kralja; skrita pred ljudstvom je mogla ostati pristna ženska in plakati za tako lepim in veselim soprogom; posebno pa je vzdihovala nad ubogim nebogljnim sirotejem, ki ga ne bo poslej nobena krepka ljubezen branila. Njegova kraljevska dediščina ga bo pahnila v plen tolikerim neprijateljem, ohrabrenim spričo njegove šibkosti.

Najnevarnejši je bil stric, kraljev nezakonski brat; v svoji robati pohlepnosti ni divji, pokvarjeni možak videl v kraljestvu drugega ko zaklade, ki ti jih daje na razpolago.

Obdan s tolpo vstavev je živel na svojem gradu tam gori na planinah kakor volk v svojem brlogu, prežeč na plen. Plen pa, na žalost, je bilo to detece, kralj ob prsih, gospodar tolikih pokrajin, ki je rahlo spalo v svoji zibki, stiskaje z ročico svojo zlato igračo.

Zraven je stala druga zibka. Lepa in krepka sužnja doji kraljeviča, tu poleg pa je njen sin. Prišla sta na svet v isti poletni noči, ista nedrja ju hranijo, in kadar prihaja kraljica zvečer pred spanjem poljubovat malega princa nežnih plavih las, objame iz ljubezni do njega tudi kodrastega suženjčka. Njuna štiri očesca se svetijo slično kakor drago kamenje; vendar ena zibel je iz slonove kosti ter iz brokata, druga pa zgolj od borne vrbovine. In zvesta sužnja razliva nad oba enako ljubav: ni li ta njen sin? in ne bo mar oni njen kralj?

Ona sama se je rodila v kraljevskem domu; strastno versko spoštovanje gojí do svojih gospodarjev; in ko je bil kralj ubit — na kraju velike reke —, ni bilo bolestnejše žalosti nad njeno in ne iskrenejših solzá. In ker je spadala med ono pleme, ki veruje v nadaljevanje življenja na nebu po smrti, si je domišljala, da kralj, nje gospodar, sedaj vlada onkraj oblakov kaki drugi kraljevini prav tako bogati mest in plodnih dežel.

Njegov bojni konj, njegovo orožje, njegovi mladi plemiči so šli tja za njim in njegovi vazali, kakor bodo pač umirali, pojdejo po vrsti v nebeško carstvo, da zavzamejo isti prostor, ki so ga imeli tukaj ob njegovem prestolu. Tudi ona se nekoč povrne na svetlem žarku, da mu bo predla lan za tuniko in prižigala kadilnico z njegovimi dišavami, in uživala bo v nebesih taisto blaženo robstvo, katero ji je bilo naklonjeno na zemlji.

Pa vendar, kako je drhtela za svojega kraljeviča! Kolikokrat si ga je pritislila na prsi ter otožno razmišljala o njegovi šibkosti, o tolikerih počasnih in opasnih letih, ki bodo še potekla,

preden doseže samo dolžino meča. Mislila je na polutana prežečega na svoji skalini nad sabljami svoje drhali, na krutega strica, ki koprni po prestolu in ki mu je obraz, mračnejši od noči, vendar manj teman še od njegove duše.

Ah, ubogi kraljevič njenega srca! Njene roke so ga prižemale z bolj boječo in gorečo nežnostjo, in kadar je njeno rodno dete tedaj jelo čebljati, kaka radost, da mu je mogla pomoliti dlani v velikem navalu ljubezni brez primeska strahu. Njemu se vsaj v sami njegovih siromašnosti ni bilo nič bati za življenje. Katere nesreče, kateri udarci zle usode bi ga mogli še bolj oropati blaga in slave, nego je bil tu v svoji zibeli, odet s kosom platna? Mar ni bil njegov obstanek na ta način dragocenejši zanj in vrednejši, da se očuva, nego njenega kraljeviča? Nikoli ne bo sužnjica morala v svoji prosti in preprosti duši nositi težkih skrbi, ki mračijo gospodarjem duhá. In kakor da ga je še bolj vzljubila zaradi te blažene skromnosti, mu je nenadoma pokrivala debelušno telesce z močnimi, lačnimi poljubi — medtem ko je svojemu kraljeviču nalahno poljubljala roke.

V tem pa se je vselila bojazen v palačo, kjer je vladala ženska sredi žensk. Polutan in njegova truma so bili prikorakali na ravan. Prihajal je skozi pristave in sela, puščajoč za sabo sledove razvalin in krvi. Z debelejšimi verigami so opasali mestna vrata; više so zaplapolali ognji po stražnicah. A moške strogorednosti ni bilo; zakaj preslica ne vlada tako kakor meč in vse plemstvo je bilo poginilo v veliki bitvi. Kaj je mogla storiti nesrečna kraljica? Teči vsak trenutek k zibeli svojega sinčka ter jokati nad njim, slabotna vdova. Edino verna dojilja je kazala srčnost in samozavest, kakor da je, objemaje svojega princa, napravila neprehoden most s svojimi rokami.

Ko pa je v neki noči, temnejši in tišji nego po navadi, legla v svojo posteljo med obema zibkama in se pripravljala za spanje, se ji je zazdelo, da je razločila kratek žvenket orožja, ki se je medsebojno zadelo tam ob vhodu na kraljevske vrtove. Ogrnivši se nagloma v haljo, si je potisnila lase nazaj in tesnobno vlekla na uho. Razbrala je topot težkega teka po peskovitih tleh. Potem je nekaj zaječalo in telo se je na lahno zgrudilo na tlak nalik bremenu. Tedajci je silovito odgrnila zaveso pri postelji ter uzrla na koncu pokritega hodnika moške dirjajoče v žaru svetiljke, ob kateri se jim je blestelo orožje. Vse je razumela: dvorec so iznenadili, nezakonski stric bo zdaj zdaj ugrabil princa in ga umoril . . .

Oj, presenečenja! Kaj stori? Urno, brez premisleka, brez obojave potegne kraljiča iz slonokoščene zibke in ga vrže v

vrbovo; nato vzame iz nje svojega rodnega sina, ga v naglici divje in obupno poljubi, ga dene v slonokoščeno zibel in pregrne brokat čezenj.

Bil je skrajni čas. Mož velikanske rasti, pokrit s črnim plaščem preko svoje železne srajce, se je pomolil ob durih sredi drugih vojščakov, ki so držali svetilnice kvišku. S pogledom je preletel sobo, stekel k zibki bleščeči od brokata, pograbil iz nje otroka, si ga stisnil pod haljo, da bi zadušil njegovo vekanje, in jadrno pobegnil.

In princ je spal v sužnjevi zibki; dovilja je negibno obstala v tišini in temini. A mahoma se je razlegel trušč po vsem dvorcu, steklena okna so se zasvetila v svetlobi plamenic, dvorišča so se napolnila z žvenketanjem orožja. V tem trenutku je kraljica na čelu svojih žensk planila razkuštrana v izbo in glasno klicala svojega sina; in ko je videla plemenito zibel prazno in vso posteljnino v neredu, se je vsa v solzah skrušena zgrudila na tla.

Tedaj pa je rednica vsa prepadla in bleda nemo, prav počasi razgrnila ubožno zibel iz vrbovja. Princ je tu pokojno spal; v sanjah se je sladko smehljaj in obrazček se mu je svetil med zlatimi lasmi. Mati, ki je bila vstala, se je pripognila nad zibko z globokim vzdihom in se sesedla liki mrtvo truplo.

V tem trenutku se je nov krik razlegnil po marmornati galeriji. Stotnik straž je prihajal s svojim krdelom in njih zmagovito vpitje je še bolj izražalo otožnost. Nezakonski sorodnik je bil mrtev. Legija strelcev je bila dohitela njega in njegovo drhal med dvorcem in trdnjavo ter jih porazila. Truplo je ležalo tam v mlaki krvi, predrto na boku s puščicami.

Jojmene! Tamkaj je tudi ležalo telesce šibkega kraljeviča, zavito v plašč in že mrzlo, s posinelim sledom rok, ki so ga zadavile.

Ali ko so oboroženci hrupno pripovedovali to okrutno zgodbo, je kraljica z zamaknjenim smehljajem med svojimi solzami vzdignila pred njih pogledi princa, ki je odpiral oči. Trenutek osuplosti; in zviškoma je zadonelo vzklikanje. Kdo ga je otel? Kdo? Ona je stala ondi pred prazno zibeljo, nema in toga, vzvišena sužnja, ki je žrtvovala svoje rodno dete za rešitev svojega princa. Šele takrat se je srečna mati vzdramila iz svoje vzhičene radosti, šinila proti žrtvovanki, jo strastno objela ter jo nazvala sestro svojega srca. In iz vse te ganjene množice, ki je bila vdrla v galerijo, je vstalo novo in bolj vneto ploskanje, in vsi kriki so zahtevali najvišjo nagrado za čudovito robinjo, ki je bila tako ohranila kralja in kraljestvo.

Nagraditi! Koliko zlata, da se plača njen otrok? Starec iz plemenitega stanu je predlagal tole: spremijo naj jo v kraljevsko

zakladnico, v najbogatejšo riznico, in ondi naj si nje želja izbira po mili volji.

Kraljica je prijela sužnjo za roko ter jo odvedla še vedno trdo, stopajočo kakor v snu proti zakladnici. Gospôda in vojščaki so šli za njima s toli spoštljivim ganotjem, da se je čulo zgolj drsanje sandal po kamenju.

Težka vrata zakladnice so se počasi obrnila. Ko je nato služabnik odpahnil okna, je jutranja svetloba, že jarka in rožnata, posijala skozi železne pregraje in zapalila čaroben požar biserov in zlata. Od tal do temačnih obokov, po vsej čumnati, zgolj zlatniki, vdeleni grbi, kupi demantov, grmade kovanega novca, nizi biserov, neizmerno bogastvo, nakopičeno po sto kraljih v dvajsetih stoletjih, vse to je blestelo, se iskrilo, lesketalo.

Mnoštvu se je izvil zadivljen «ah!», potlej je nastopila tesnobna tišina. Sredi sobane in kakor ovita v dragoceni blesk se dovilja ni ganila. Samo svetle in suhe oči so se ji bile okrenile skozi omrežje proti nebu prestrtemu sedaj z rožnatim in zlatim sijajem. Tamkajle je bil v tem trenutku njen dragi malček, v hladu tega jutranjega neba, in solnce je že vzhajalo; pozno je bilo; dete je iskalo prsi in plakalo. Tedaj se je dovilja nasmehnila, iztegnila dlan; in vsi so s pridržano sapo zrli za počasno kretnjo te odprte dlani. Kaj bo vzela? Kateri čudoviti dragulj? Kateri navratnik od demantov? Katero prgišče rubinov?

Dovilja je iztegnila roko in čisto blizu med svežnjem orožja s stolice vzela bodalo. Bilo je bodalo starega kralja, s smaragdi okovano orožje, ki je bilo samo po sebi vredno cele dežele. Zgrabila ga je in ga čvrsto stisnila z dlanjo; nato je zamahnila proti nebu, kjer so končno posijali prvi solnčni žarki, se dolgo zazrla v kraljico, v množico, ter izpregovorila:

«Moj kraljevič je otet; sedaj pa dam sesati svojemu otročičku.»

In zabodla si je ostrino v srce.

(Iz portugalsčine prevel A. D e b e l j a k.)

Eça de Queiros (1845—1900) iz Aveira je po študijah v Coimbri, slovstvenem središču, postal novinar. Kot diplomat je živel na Kubi, v Angliji, Ameriki. V Parizu je deloval kot splošni portugalski konzul. Umrl je v pariški okolici (Neuilly-sur-Seine). Kot učenec Balzacov in zlasti Flaubertov je Queiros uvedel v portugalsko književnost modernega duha analize in poskušanja. A s to zavestno objektivnostjo je spajal v svojih spisih izbrane subjektivne vrline: pronikljivo in ostroumno čutljivost, skrito za lahno satiro in ponosen skepticizem. Med glavnimi njegovimi deli sta dva romana, kjer slika napake sodobne družbe. V številnih povestih pa prevladuje njegova domišljija. L. 1889. je ustanovil smotro «Revista de Portugal», ki je štela med sodelavci najodličnejše takratne portugalske slovstvenike.

KNJIŽEVNA POROČILA

Miran Jarc: *Človek in noč*. Ljubljana. 1927. Samozaložba. 62 str.

Že pred leti je bila drobna pesniška zbirka namenjena v svet. Polna je bila še romantičnih sozvočij, v katera se je le tu in tam ostro zasekala nova disonanca.

Kakor se je zgodilo že marsikomu, je tudi naš poet čakal in čakal. Toda ni se brezdelno prestopal na mestu; pretakal je in čistil in narahlo premaknil osišče knjige. Vso ozarjeno od novih ozvezdij nam jo je dal v roke ob deveti povojni pomladi. V velikonočnih dneh, ob katerih je bila vse do tistega strašnega preloma dob navada, sanjati o vstajenju, o prerobenju in sreči, ki prihaja.

A tu odpreš knjigo; že iz prve strani se bolešno vzpne misel: O, da bi sam se pred sabo otel. In vsa ta trpka simfonija, ki se tako mrko pričinja, se zgrinja v en sam končen akord: O, človek, ki se poženeš v ta večni mrt. Kako težki so vsi ti stih; redkokdaj se zjasne in je ves smeh v njih vzvečel v njih le iz onemogle samopozabe.

Ko so se v povojnem metežu kristalizirala prva mlada rmena, je stal Miran Jarc v prvih vrstah. Ob časih Podbevška in Vodnika je zbral svoje prve verze; čakali so Skrivnostnega romarja, a ta je čakal v tiskarni, da bi končno le odšel med ljudi za Božič ali za Veliko noč ali za Binkošti. Toda sreča je drugače obrnila, in tako se je zgodilo, da je poet še naprej hodil svojo samotno pot, prepustil romantikom svoj ozvezdeni plašč, se samotni še bolj posamotil in stopil sam, kakor ga je Bog ustvaril, pred veselje.

Iz rodu je, ki je v letih groze odpiral oči in zaznaval svet. V nič so se razgubili vsi lažni prividi, ki so nekdaj slepili ljudi, jim vodili korak in jih morda nosili preko brezen. A tedaj se je vse prejšnje porušilo kakor trhla stavba. Človek si sedaj po tolikih trdotah izkušen postavlja nova domovanja in nove mejnike v prostorju. Nemir in negotovost: dvoje besed, ki označujeta vse današnje, in ni bil še izrečen čarni rek, ki bi nas ustalil in odrešil.

Preveč dobro je poet ugledal vso resničnost pred seboj, da bi se mogel slepiti z izsanjanimi lepotami. Odtod morda vsa razzvenelost v njegovih stihih, zato se morda pesnik večkrat umakne filozofu, ki trdo govori.

Včasih se še v domotožju ozre nazaj in pesem mu poje opojno, da te vsega vase zagrne. Toda on vé, da se vse pred njim imenuje razdejanje in da je pričakovanemu ime graditelj. Kakor val mora preko slapa, se mora popolnoma razbiti, da pride k podtalnim skrivnostim na dno; šele potem se izvna v gladini zableste zvezde in mesec in ves nebosklon.

Marsikdo se bo morda ob početku gubil med abstraktnostmi in tesno zgnetenimi besedami. Toda kmalu se bodo v bravcu odzvale strune, kajti iz sebe je trgal poet izraze, da bi se rešil groze, ki se je ujela vanj. Ne bi mogel v uvod postaviti boljše kakor «Modre dalje», ki je še vsa zajeta v vajene melodije, a temno izzveni:

Ah, kakor drevo sem, ki vanje vetrovi bijo,
a ono razjeda se v svoje neizraznosti joku. (Str. 11.)

Zdi se, kot da na tej ali oni besedi lépi strjena kapljica krvi.

Trikrat zapored še zraste v isto primero drevesa. Brezosebno drugič, zaprt samo vase v «Trhlem drevesu» (str. 12). Pojoča pesem in pekoča, a ne še samotna in temna kakor ob zadnji upodobitvi.

Da se je vanjo prevesil, je poet hodil pot skozi apokaliptičnost «Besov» (str. 13), ki je v njej zajel in ustalil vsakdanjo nagoto, ki na človeka preži.

Marsikdo se reši pred njo v vsakdanji posel; vendar tli žrjavica pod pepelom in sikne od časa do časa plamen v najbolj sivih barvah; takrat se vsak približa sosedu in gredo na skupno romanje, od neutolažljive žeje gnani («Izgnanci», str. 14).

Če prisije v to mrko trpkost bela roka, mu ne privabi smeha v oči. Ne zamamlja ga v sanje o lilijah in rožah mogotah, ampak tja, kjer je pristan vseh njegovih misli, naj bi že prišle od koderkoli:

v tja, kjer se predramlja groza drhtenj,
v tja, kjer se poraja neskončnost življenj,
v tja, kjer se budim, budim... (Str. 16.)

Kot daven rahel spomin zaživi v njem podoba:

Kako lepo je iti v dveh,
v takih svetlih, svetih nočeh.

Vsa tiha lepota je v teh žametnih verzih, ki pa jo kmalu presenči groza trenutkov, ki pridejo.

O, pojdeš tedaj kot rožnata misel z mano v dveh
v strašnih, rdeče kričočih nočeh. (Str. 18.)

V zavesti teh bodočih videnj je oslepel za vse zunanje in ne gleda pava v njegovem pravljичnem odličnem videzu, ampak sliši njegov trezneči zadirljivi glas, ni zanj pav, da bi ga v lepotičje postavil dekletu, ampak se mu sanje razgube ob njegovem ostrém kriku:

Kaj si lažeš opojnost v dveh,
saj si sam,
sam,
in ona odšla je bogvekam. (Str. 19.)

Ženo je postavil ob sebe brez romantičnih plaščev in tam, kjer bi se kdo drugi grudil v jedki bolesi, on trdo stopi v vsakdanjost, kajti drugam mu je pogled uprt, drugam mu je pripeto srce. Mirno se bleste v utesnjenih verzih podobe:

Ustavim se ob oknu: še v cvetju dehti
moje srce? Ali že davno si
velela izdehteti vsak spomin na me? (Str. 20.)

Grenka opojnost je v vsem in še si uziban v slasti polne pokrajine, dokler te trdo ne pokliče na pot:

Bolj kot ob tebi nekoč mi bodo ob kosu kruha oči vzplamenele. (Str. 20.)
Ali ne bi imenoval to realizem, realizem, kjer senca ne hodi za človekom, ampak se je vsa strnila vanj, ker je solnce nad njim?

Če bi mogel trditi, da je prvi del posvečen erotiki, gresta njegovi zadnji dve pesmi v popoln zaklon. Tu zraste dvakrat v isto podobo. «O, da sem sam s seboj ves kot drevo.» Ob teh besedah pade vsa borba in je ob njih Sfinga le zunanje poimenovanje žene, ker kam bi s to skrivnostjo, če se ti misli razpredajo v povsem nova vprašanja. Zato se v gluhi samoti izgubi bolešno hrepeneči klic:

In vendar, da si tih bil kakor — On,
morda bi me odrešil, — Magdaleno. (Str. 22.)

Kot da korak še ni odločen in je še jedka bolešt v tem očitku. A že se za tem hladno izkristali ugotovitev:

Ne morem roke ti več dati:
nekatera drevesa samotno rasto. (Str. 23.)

Ali je res zastrta v teh preprostih besedah silna moč; ali nas morda le videz slepi, da ne vidimo preloma in si je poet le zato zgradil fantastično zvezdno carstvo, v katerega vstopamo, da bi se rešil pred samim seboj.

Lahko bi bila pesem «Skrivnostni romar» osrednja, proti kateri bi stremel ves prvi del, da bi se preko nje prelivala obadva snopa žarkov, če bi bila zbirka kakor običajno zaprta v trikotnik. Toda po «Človeku», «Godbi na potapljaški ladji», «Vhodu v Trento» se je ravnovesje razrušilo. In če je že tu mogoče govoriti o osišču, ga je poet vedoma in razumno pomaknil iz «Skrivnostnega romarja» v «Človeka in noč». Sledeč vsem nagibom te izpremembe, lahko iz posledic spoznamo vzroke in laže razumemo njegov nadaljnji korak.

Po trpkem slovesu «Ne morem roke ti več dati» je odšel romar v pokrajine duha. Nova sreča ga napolnjuje, sreča iskalca in vsa obdajajoča narava mu pripeva. Ni še ostre zaseke med njo in brezbrežnim veseljstvom; mehko se preliva ena v drugo, melodije se povračajo in prepletajo. Svežost diha iz vsega in mehka temačnost; zdi se ti, da je nekaj žametnega v teh verzih, ki jih še ni razklal oster krik. Kako drugačen je «Človek in noč», raztrgan z bliskavicami, kjer se v rahlo čuvstvenost zajedajo vprašanja, ki jim ne ve odgovora; «O, zakaj sem se izločil, izločil iz neskončnih temin, zakaj!» (Str. 33.)

Značilen je že naslov. «Skrivnostni romar» je še ves poln iskanja in pričakovanja neznanega; pred pragom v kraje, ki jih še ni videl, stoji in s slastjo misli na pokrajine, ki jih ugleda. Toda že ob naslednjem koraku je uzrl vse. Človek je zapustil varna tla; ničesar ni več, kamor bi se oprl, kjer bi se oprjel. Noč brezoblična in srepa je nad njim, noč, ki nas v njej le opojna lepota zaziblje preko groze, noč, ki nima meja in so v njej zabrisani vsi ločniki časa.

Obup in groza se polaščata poeta; zapustil je varno trdno vsakdanjost. Daleč proč je iznad vseh običajnih tragedij; njegova žalost je vsebolj zajedajoča se, vse bolj strašna. Zadnja vprašanja vstajajo pred njim. Bori se s časovnostjo, dvigniti se hoče v brezčasje, pa ga zemlja priteza k sebi. V razbičanosti ugleda kot glavni greh človeka napuh. Ustvarjen je bil kakor druge stvari, da družno živi z njimi in z njimi vred tvori svoj krog, ki vanj ne bi segali valovi kaotičnosti; toda on se je dvignil nadnje in se jim odtujil; odtod njegova strašna samota, iz katere se včasih hipno zamamlja v umetna pozabljenja, zato, da pozneje tem bolj strupeno dahne prokletstvo vanj:

Ni nam še dom dograjen kakor drugim stvarim,
smo kakor med nebom in zemljo blodeči, leteči Holandec. (Str. 42.)

Poet je tu postavil človeka pred večna vprašanja, prisluhnil njegovim najbolj samotnim in najtišjim trenutkom. In rešitev! Ni je iskal v religioznosti, ki edina nas povede mimo zevajočih prepadov. Skušal je v srepem ponosu preko vseh ugank, sam brez drugih in je v tem kakor uporni angel. Celo tiha vdanost čudovitih «Treh brez» (str. 56) je bolj trenutno sproščanje, kakor pa nemo pokorenje upornika, ki kliče onemogel, ker mu še niso moči dorasle. Kajti ali ni vsa njegova podoba v pijani smelosti «Vrtiljaka»?

Kje si, kje si titan,
ki bi se mu zagrohotal v obraz
in planil v blaznem skoku iz kroga v prostranost.

(Str. 50.)

Zadnja pesem «V Trenti» je le poslednja te zbirke, a ne daje odgovora na številna vprašanja, ki so zazevala v nas. Zgoščena je, da spominja na ustaljeno jeklo, ki se bo ta hip strdilo; njena melodija je trda, in te nikjer

več ne zanima sladka pevnost. Preveč je groze polno obdajajoče ga veselje in poet ni našel zanj tihega stiha, ki bi ga vezal.

Ali je treba poudarjati, da, če zadnji stih brezupno izzvini, da prav tako tudi vsa knjiga v svoji celoti ne daje odgovora, ampak vzvalovi in vzburi in vrže v prostorje, kjer je iskanje edino hladilo in rešitev. V tem nosi zbirka popoln pečat današnje dobe.

Skoro da ne bi mogel te zbirke imenovati prvenca, saj je dolgo zorela in je bila mnogokrat razčiščena in razbrana. Sicer še naletiš na stihe, ki spominjajo na občudovane mojstre, toda tesno za njimi že zazvene drugi, jokleno in trpko, čisto po svoje. Izraz, ki je ob početku še težak in ves opletan, postaja bolj in bolj stisnjen; poet ga ni malenkostno izobličil, ampak se ti zdi, kakor da je v živo skalo klesal. Stavki so bolj in bolj kratki, v njih ni več pridevnikov in določil, ki so z njimi prvi verzi tako obteženi, da jih včasih s težavo razumeš. Včasih se približa mrzli, skoro klasični jasnosti. V borbi med mislijo in besedo postaja zadnja vse bolj polna in samolasna. Obloženi verz je poln notranjih, a tudi zunanjih, ušesu prijetnih sozvočij. Mnogokrat ima oblika nekaj odlično utesnjenega in umerjenega v sebi.

Polnočni skovir je priklical iz smrečja črnega
rastoči srp, da se je zbala nebeška plošča.

Ogrnil sem se s tišino plašča srebrnega
in svežega miselnega lošča.

Čisto nova lirika je pred nami in za njo je zrastle tudi čisto nova oblika, ki se je organsko razvila iz popolnosti nekdanje. Zanimivo je v tem oziru primerjati «Vrnitev» ali «Sfingo», polni nekdanjih lepote, in «Vhod v Trento». ves nov po misli in izrazu. Tej razvojni poti so postavljeni mejniki od pesmi do pesmi.

Lesorezi Božidarja Jakca izpolnjujejo knjigo, dasi ji ne pridajemo mnogo. Bolj so bila grafiku blizu Gradnikova «Pisma» ali «Padajoče zvezde», in je ob njih vse bolj globoko zajel. Vendar pa so umetnina zase, več kot ilustracija, in tvorijo s stihom zvočno celoto.

Malo je zbirke, ki bi tako živo počitovale razkol in grozo sedanje dobe. Treba nam je novih zakonov, novih potov, novih mejnikov. Filozofi so se zamotali v lastne mreže. Ali nam bo poetov odgovor jasnejši?

Nobena legenda ni tako zveze nanovo ozelenela kakor zgodba o Orfeju, pevcu, ki se s pesmijo podaja v neznane kraje, polne zlovesčih prežalcev na človeka. Kdo drugi bi se upal tja? A pred njim se vse ukloni in se vse razgrinja. Ali ni le on gospodar strašnemu carstvu! Mirko Pretnar.

Popović Bogdan: Ogledi iz književnosti i umetnosti. Beograd. Geca Kon. 1927. 2 knjigi. 268 + 348 str. (V cirilici.)

Publikacija je svoje vrste prikazen, ki je v naših krajih dvakrat redka. Prva knjiga nosi v svojem naslovu pomembno označbo «Drugo izdanje» — saj je razširjen ponatis prve izdaje, ki je izšla v Beogradu usodnega leta 1914. In če si pogledamo v kazalu posameznim člankom pristavljene letnice, kedaj so prvič izšli, vidimo, da je prva ocena, ocena srbskega prevoda Moretove komedije «Donna Diana», izšla že leta 1887. Tako praznuje ugledni pisatelj baš letos, ko je izšla že druga knjiga njegovih zbranih kritičnih spisov, štiri-desetletnico, odkar je srbski «arbitar elegantiarum».

Obseg njegovega dela, ki ga je v teh štiridesetih letih izvršil, je ne- navadno velik; ne sicer po kvantiteti priobčenih spisov, pač pa po širokosti polja, ki ga je v teh desetletjih obdeloval. Njegovo zanimanje se ne razteza samo na principijalna prašanja glede umetnosti in njene družabne funkcije

(kar obravnava n. pr. v člankih, oziroma predavanjih, kakor na primer: O vzgajanju okusa, Dve, tri o umetnosti, Kateri pesnik je velik? itd.), ampak poleg domače književnosti tudi na tujo, svetovno (francosko, angleško, špansko, italijansko, nemško), v enaki meri pa tudi na slikarstvo, kiparstvo in glasbo. O tej razsežnosti se lahko vsakdo prepriča že ob naslovih v obeh kazalih; kdor se poglobi v knjigo samo, bo z veseljem in občudovanjem užival široke razglede, ki mu jih večji vodnik odpira.

O namenu in načinu svojega dela govori že v uvodu prve izdaje prve knjige. Njegove razprave spadajo v področje — široko umevane — književne kritike, razlikujejo pa se od književnih kritik v najbolj običajnem, najčešče rabljenem zmislu te besede, namreč od impresijonistične kritike, ki je Bogdan Popović ni nikdar kultiviral. Že od prvih početkov njegove kritike ga je vedno bolj zanimalo ob vsakem umetniškem delu prašanje «Zakaj?» od običajnega prašanja «Kako?». Ali da govorimo z njegovimi lastnimi besedami: Čim je našel odgovor na prašanje, kakšna je kaka stvar, je takoj iskal vzrokov, zakaj je baš takšna. Tako prašanje pa že po svojem tmanentnem znanstvenem bistvu zahteva najprej popolno analizo predmeta, preden se lahko pojasni in dokaže sodba in sinteza. Samo v tem, v kolikor more kdo svoj nazor pojasniti sebi in drugim, tiči njegova znanstvena, objektivna vrednost. Isto, kar za znanost, velja tudi za književnost in umetnost; pisec je trdno uverjen, da se obe moreta in morata traktirati tudi znanstveno.

Po vsem tem je naravno, da je težišče njegovega raziskovanja v analizi, v podrobnem razboru elementov in faktov; mirno se lahko reče, da se v tem razodeva tudi največja njegova moč, da tiči v tem pretežna večina dobrih kvalitiet njegovega dela. Treba n. pr. samo pozorno prečitati dva njegova članka: o problemu «Bacon ali Shakespeare» in «o prevajanju pesmi», pa se človek takoj o tem prepriča. Oba članka sta precej dolga — vsak bi bil sam zase že lepa brošurica! — toda ob drugem članku si človek zaželi, da bi bil še daljši: saj je naravnost specijalen kurz in neizogibno potreben vademekum za vse one, ki pri nas pesmi berejo, razlagajo ali pa prevajajo. Obširnost njegovih člankov gre po večini na rovaš njegove težnje, da bi bil umljiv tudi nestrokovnjaku; zato gradi svoja izvajanja na minuciozni analizi elementov ter se na vso moč trudi, da bi mu čitatelj lahko sledil; ta svoj namen po večini res tudi doseže. Ta njegova težnja po čim lažji umljivosti pa je obenem z njegovo metodo podrobne analize včasih zakrivila, da se mu posamezni elementi tako razdrobijo, da je sinteza otežkočena ali naravnost nemogoča: ob samem mikroskopiranju lahko postane človek kratkoviden in izgubi sposobnost za široke razglede. Vzemimo primer (II, 128): «Ali ima jedan treći red vajara koji se, u svojoj težnji da idu napred, ni tu ne zadržavaju; oni nisu zadovoljni, da u svoje radove unesu život; oni u svojim radovima taj život prate do kraja u svoj njegovoj raznolikosti, do njegovih najsitnijih manifestacija. Ne samo njihovi kipovi u celini, ko i najsitnije pojedinosti na njihovim kipovima žive; život se ne ogleda u ovima samo u značajnom stavu celoga tela, u ritmu, u radnji pojedinih udova, u rukama, prsima, u izvijenom pasu, u nogama; no svaki delić, svaki mišić na tim rukama, prslima, nogama učestvuje u radnji; u svakome radnja odjekuje, u svakome se život ogleda. Od izraza lica, pa do najmanjeg delića na telu, i do poslednje bore na draperiji, sve je ispitano i pojedinačno individualisano; jer takav vajar ne samo da zna ljudsko telo, i šta se gde na njemu krije, i kad se i kako šta na njemu kreće, no ide za tim da sve to što se na njemu krije i kreće, i pokaže. Tako izvajano telo nema skoro nijedne glatke, uproščene površine: mišići se grče i pružaju, svi, kao da svaki hoće da živi i za sebe. Žile su nabrekle, koža se

zbrala ili zategla, prevoji se duboko urezuju, a pod kožom, po celom telu, kao da se «oras» kotrljaju; svo površina izgleda kao posejana grudvana i čvorugama i uzorana brazdama.» Analiza, ki je n. pr. ob srbskem prevodu kakega angleškega verza z vso umestno in občudovanja vredno fineso opravila svoj naravni posel, je v tem primeru nekako naenkrat oslepela in opravlja popolnoma nepotreben posel, ko kratkovidno otipava in našteva znane, ker vsakemu človeku vidne zunanje ude človeškega telesa. Ob taki prikazni je človeku te analize žal; pa saj to že ni več analiza, to je samo še vsakdanja stilistika.

V nasprotju s tako obširnostjo razlage pa je včasih zopet naravnost neverjetno skop z besedami, kakor da govori kot strokovnjak zboru samih strokovnjakov. Tako pravi (II, 199): «Proučavajte dakle Epikura, ako ste dosad proučavali Seneku, i Anakreona ako Budu znate. Ko tako uradi, on će, kao misirski kralj u bitki u Kadešu, naići na svoga boga Amona i biti »spasen.« V tem primeru pohiti čitatelj ob pisateljevi roki v dveh stvkih skozi tri literature in preko teh kontinentov, kar mu seveda silno imponira. To pa je tudi ves efekt in, recimo, prazen efekt!

S posebnim zanimanjem se loti čitatelj članka, ki ga zamiče s svojim naslovom: «Savremeni roman i Špilhagenove „Problematične prirode“, dasi se mu zveza med modernim romanom in Spielhagenom zdi nekoliko čudna. Članek je nastal kot obširna glosa k srbskemu prevodu imenovanega romana, o katerem pravi pisec, da je «poodavno... počeo izlaziti». Začudenje, ki se v čitatelju stopnjuje od stavka do stavka, mu razloži šele opazka v kazalu, iz katere posname, da je članek napisan pred štiridesetimi leti. Škoda, da je tukaj ponatisnjen brez vsake retuš, celo brez vsake opazke; bilo bi dobro, če bi pisatelj vsaj dodal kako opombo, kakor jo ima na strani II, 93, kjer našteva novejšo literaturo zadnjih dvajsetih let, ki se peča s prašanjem Shakespeare-Bacon. Tako pa je danes članek v celoti zastarel. V posameznostih je bil zastarel že pred štiridesetimi leti; že takrat se nista smela Amadis in Cervantes (II, 188) imenovati v eni sapi, že takrat je bilo zastarelo vse to, kar pisec razlaga o bistvu antične literature in nje razmerju do moderne. Antika je za pisatelja sploh tuj svet, ki ga ne zanima. Kolikor se dá posneti iz teh dveh njegovih knjig, je torišče njegove primerjalne književnosti v pretežni večini literatura novega veka, srednji vek se tu in tam še oglasi, kar pa leži pred njim, je prevečkrat le samo slučajna glosa ali stilistična dekoracija.

Ljudem, ki se pri nas zanimajo za književnost in njene probleme, teh dveh zvezkov ne morem dovolj priporočiti. Razgibala in raznihala jih bosta tako, da bodo imeli užitek in dobiček celo tam, kjer se z njunimi razlagami ne bodo strinjali. To je navsezadnje tudi dobra lastnost vsake dobre knjige, ki obravnava probleme iz področja duševnih ved. Slovence bo mogoče motilo, da prevaja Popović Zolajev «L'assommoir» s «krčmo», kjer bi oni rekli «bez-nica»; ali ima srbsčina slovenski «beznic» ekvivalenten izraz, mi ni znano. Ne smejo pa se dati zapeljati, da bi po Popovićevem zgledu govorili o «problematičnih priroдах», kjer treba govoriti o «problematičnih naturah» ali «ljudeh».

J. A. G.

Petar M. Božović: Antologija crnogorskih pesnika i pripovedača. 160 str. Cena 20 Din. Podgorica 1927.

Obči pojem in dojem te zbirke brez visokih namer: krvavo četovanje, puška «ubojita». Torej verni odsev svoje zemlje. Socialna vprašanja so črnogorskemu slovstvu skoro neznana, samo pri najnovejših se plaho prikazujejo. Zastopano je z nekaj vzorci vse ono, kar zasluži pažnjo. Izpuščeni so zgolj

neki najstariši in najmlajši bratje v Apolonu. Med 17 izbranci zavzema prvo mesto kajpada priznani prvak jugoslovanske književnosti vladika Njegoš. Za njim se uvrsti M. Pavićević, ki je deloma preložen na francoščino, angleščino, ruščino, češčino, bolgarščino. Lirika osebnega doživetja mu je strastvena, oblika čestokrat izvorna. V slogu narodne epike se mu je posrečil sijajni «Starina Novak u evropskom ratu»:

Dva mu oka dva mora duboka,
Čelo kao ljetnja mjesečina,
Grudi kao kosmata planina,
Dva mu brka kao dva gavrana,
Dugi vlasi k'o morski talasi,
Dvije ruke kao dva balvana;
Ispod brka bijele se zubi
K'o po polju rasuti golubi...

«Ludakova ispovijest» priča o njegovi sposobnosti za prozo.

Temperamenten folklorni pripovednik je Nevesinjski (dr. Tunguz), o čigar novelah «S orlovskih krševa» sem poročal v tem mesečniku leta 1914. Prevajali so ga na ruščino in nemščino. Črnogorski Nušić bi bil M. Tomić s svojimi satiričnimi igrokazi, Djukiću pa se družabna zabavlja manj priloga nego čista lirika. Kot samouk nas privlači daroviti stihotvorec Martinović, Karadžićev pomagač, nepismen: še leta 1826. je v vsej knjaževini zgolj vladika znal prijeti pero in knjigo v roke. Vojvoda Miljanov se je šele na stare dni naučil pisati. Njegova narodopisna dela, prikupna po vsebini, razodevajo neokreten slog. Vse vrline in hibe narodnega pesnika združuje Šobajić. Kakor domala vsi tu predstavljeni literati rad omenja veliko Rusijo,

Koju drži treći deo sveta,
Iz zemlje joj ne izlazi sunce
Njoj ne može vojske nestanuti...

in na koncu dolgovazne davorije «Zauzeće Plevne» napoveduje Moskovičanom večno slavo v slovanskem potomstvu:

S njihov groba poniklo je cveće
Za slobodu Srba i Bugara,
Koja nigda uvenuti neće.

Prehod od narodnega do umetnega pesništva se opaža pri Nikoli I. Petroviću (Onamo, onamo...). Iz Ljermontova in Puškina je posrbil nekaj stvari Krivokopić-Orlinski, njegove krajše pesmi pa je Križevicki porusil. Daljših seveda se ni mogel lotiti: Orlinskega «Heroida», stihovana zgodovina Črne gore izza Kosova, obsega celih 27 spevov. Še ne natisnjena «Slobodijada Srpska» pa 40 v 20.000 verzih!

Med redkimi prozaiki naj se imenoma navedeta Jovičić, ki ga je dr. Kraus prelagal na nemščino, in Cvijićev učenec Jovičić (glej Narodno Enciklopedijo), čigar «Perjanik» ni brez nekega sorodstva s Hlapcem Jernejem. V Jurčičevem načinu je znal pripovedovati protojerej Čupić, znan prekladalec iz esperanta. Za poslanca Vuletića je škoda, ker je odložil pero.

Vsi odlomki so prežeti z rodoljubjem in izrazito narodno dikcijo, pogosto natrpani s provincijalizmi, kar utegne večkrat oplašiti vnanjega čitalca, toda za filologa so to tem večje poslastice. V splošnem lahko dodam, da nevezana beseda v kakovosti in količini zaostaja za poezijo. Ker je profesor Božović nanizal pred vsakim avtorjem nekaj životopisa in bibliografije, bo mogel ta zbornik služiti kot učilo za srednje šole.

A. Debeljak.

KRONIKA

Dodatek k Aškerčevi literarni ostalini.

1.) Na kameniti plošči na grobu dr. Gustava I p a v i c a, znanega slovenskega skladatelja, umrlega dne 20. avgusta 1908. v Št. Juriju ob južni železnici, so pod osebnimi podatki o pokojniku vklesani naslednji verzi, ki jih je posvetil A. Aškerc spominu odličnega skladatelja:

To nisi Ti, ki v temni tej gomili,
v domače zemlje našem tihem krili
ležiš molčeč!
Smrt le telo je Tvoje strla,
a pesem Tvoja sladka ni umrla;
ž njoj vred med nami danes še živiš!
Dokler po svetu hodil bo Slovenec,
na grobu Tvojem ne usahne venec,
tu zelenel in dišal bo navek!
Iz srca so privrele melodije
Ti nežne, polne poezije,
v rojakov srcih našle so odjek!

To besedilo mi je sporočil g. A. Sivka, nadučitelj v p. v Št. Juriju, z za-trdilom, da so ti verzi Aškerčevi.

V Aškerčevi ostalini sem našel še naslednje pesniške zapiske:

2.) Na zadnji prazni strani tiskanega listka, s katerim se je Aškerc kot urednik «Ljubljanskega Zvona» obrnil do sotrudnikov s prošnjo, da naj mu pošljejo rokopise za 1. številko letnika 1900. vsaj do dne 3. decembra 1899., je zapisal pesnik s črnilom to-le prigodnico:

(K o j i i z r o č a j o k r u h s š o p k o m)

Prejmi, nevesta, to-le v spomin.
Mi ti želimo iz [srca] duše globin,
da, kakor te-le cvetlice,
cvetelo bi lepo ti lice!
In kakor dišijo cvetlice té,
in razveseljuje naše srcé:
prijetno naj teče ti vsegdar življenje,
od daleč ogiblje se naj te trpljenje! —
In ta-le pogača — je blagostan.
Naj Bog blagoslavlja te dan na dan!
Da bila bogata bi ti gospodinja,
ta hleb te ovenčani danes spominja!

Kateri nevesti je bila ta čestitka namenjena, ni na listu nikjer pripisano.

3.) Na predzadnjem predloženem listu v polplatno vezane Levstikove slov-nice «Die slovenische Sprache nach ihren Redetheilen», ki se je nahajala v Aškerčevi knjižnici — svoje ime kot lastnik knjige je napisal v cirilici. Ашкерц 81 — se nahaja s svinčnikom pošev preko lista zapisano to-le besedilo:

A l i c u i.

Kaj Tebi majka Slava,
Kaj domovina mar!?
Oltár Ti je — molzna krava,
Tvoj Bog — denár!

85.

4.) Na zadnji strani predloženega lista v platno vezane knjige iz Aškerčeve knjižnice «Novi testament...» Na Dunaji. Založila britanska in inozemska svetopisemska družba. 1882. — prevod, ki ga je, kakor znano, oskrbel Josip Stritar — je Aškerc s svinčnikom zapisal naslednjo misel:

Da na tem svetu nihče ni popol. (sc. popolnoma) zadovoljen s svojoj usodoj, priča najbolj, da vsaki človek — u pa* do smrti. 22. VII. 98.

Jos. Wester.

Francoska klasika in Nemci. V zborniku «Vom Geiste neuer Literaturforschung, Festschrift für Oskar Walzel», Wildpark-Potsdam 1924, str. 126—144, je objavil Victor Klemperer tudi za nas Slovence zanimivo študijo o razmerju Nemcev do francoske klasike in izborno označil ta vrhunec francoske literature. Jedro Klempererjevih izvajanj je sledeče:

Nemci radi poudarjajo svojo sposobnost razumevanja in pravičnega ocenjevanja tuje posebnosti, vendar pa se jim to pri Danteju kljub vestnim naporom ni posrečilo, napram francoski klasiki pa je ta sposobnost popolnoma odpovedala i po moči i po volji in od nekda se pri Nemcih sliši mnenje, da je francoska klasika nekaj manjvrednega, kar pa nikakor ni utemeljeno. Že Gottsched je francosko klasiko čisto napačno razumeval, pa tudi Lessingova polemika proti nji je često nedostatna, osporiva ter nepravilna in generacije nemških (in tudi slovenskih) dijakov so prisegale na protifrancoske stavke Hamburške dramaturgije kot na dogme, pri čemer je sodelovalo tudi politično nasprotje. Celo Goethe in Schiller sta uporabljala francosko klasično dramo zgolj kot vzgojno sredstvo za presvobodno obliko nemških dramatikov, pa tudi nemška romanistika je često izražala zgrešene sodbe o tej dobi francoske književnosti.

Za pravično in pravilno oceno tega vrha francoske književnosti se je pri Nemcih prvi zavzel H. Hettner, za njim pa šele O. Walzel za Corneille-a in H. Heiss za Racine-a.

Ker pa francoskega bistva ni mogoče razumeti brez francoske klasike, zato si stavi Klemperer vprašanje, kaj je vsebina francoske klasike. Prišel je do sledečih zaključkov:

Klasična doba v francoski zgodovini se začenja pri Nantes-skem ediktu (l. 1598.) in se končuje z naskokom na Bastille-o (l. 1789.), v francoski literaturi pa teče od D' Urféjevega romana Astrée (l. 1607.) do julijske revolucije (l. 1830.). Hrepenenje po miru, redu in lepoti je osnovna poteza tega romana. Tudi D' Urféjeva precioznost, v kateri so mu sledili vsi poznejši, tudi rezki Corneille, strastni Racine in celò hladni Molière, ni nenaravna, kakor jim Nemci očitajo, ker tudi ta izvira iz ljubezni do reda in mira. Isto velja o očitku galantnosti francoske klasike, kajti pod plaščem galanterije se lahko skriva pristna in močna strast ravno tako kot nepristna in medla. Zaïre se drugače izraža in drugače čuti kot Desdemona, s čimer pa še nikakor ni rečeno, da zato manj pristno in slabeje čuti.

Klemperer nadalje ugotavlja, da angleški vpliv na francosko prosvetljeno dobo zdaleka ni tako velik, kakor se splošno misli, ampak da ta angleški vpliv francoskega bistva ni spremenil, ker so Francozi sprejeli samo to, kar odgovarja njihovi duševnosti. Klemperer se tudi zavzema v nasprotju z vsemi (ne samo nemškimi) literarnimi zgodovinarji za Voltaire-a kot pesnika in stavi tudi Rousseauja kljub njegovi Novi Héloïsi, ki osvoboja poedinca, zaradi njegovega Contrat social, ki ga zopet veže na državo, h klasiki in ne k romantiki.

* Podčrtal Aškerc.

Mislec, ki daje vsej duševnosti francoske klasične dobe svoj žig, je Descartes, ki se bori za sigurno umstveno urejenost. Descartes-ov duh govori tudi iz Rousseaujevega *Contrat social* in Corneille-ovih dram. Kakor se Descartes klanja onemu Bogu, katerega si je ustvaril sam iz ideje popolnosti, tako se francoska dramatika klanja takemu Aristotelu, kakršnega si je sama ustvarila. Tudi boginja uma je Descartes-ova tvorba in v svoji premosti občna francoska umnost. Ta Descartes-ov um in sploh francoski um pa ni hladen in miren, kakor se splošno misli, nego strasten in vroč, ker je vedno ogrožen od afektov. Resnično, dobro in lepo je za Descartes-a samo to, kar um spozna za pristno; to mora volja zahtevati in tudi izsiliti, če se afekti protivijo. To je bistvena lastnost Descartes-ovega racionalizma in sploh francoske duševnosti te dobe, obenem pa tudi bolj ali manj vse francoske duševnosti sploh.

Pri taki duševnosti je razumljivo, da se je v tej dobi razvila ravno dramatika, saj za zgolj čuvstveno liriko in mirno epiko v njej ni mesta. Zato so Corneille-ove komedije brez komike prav za prav meščanske drame, v katerih riše boj svobodne volje za njeno neodvisnost, njegovi junaki postajajo vedno bolj sužnji svoje volje in fanatičnega razuma, zastopniki ideje — največkrat državne —, da, ideja sama, vendar niso brez človečnosti in nosijo v sebi Descartes-ovo stremljenje. Ker je ta boj popolnoma notranje narave, zato je zanj enotnost dejanja, kraja in časa nekaj naravnega in primernege, ne pa izumetničenega. Corneille na svojem vrhuncu ne pozna ljubezni kot strasti, ampak razum jo, če je ne more upravičiti, premaga, kar je nam nekaj tujega, ni pa še zato nič hladnega, nepristnega, precioznega ali zgolj galantnega.

Dočim nam je Corneille tuj, se nam zdi Molière bližji, kot nam je v resnici, kajti tudi on ni brezčasni Evropec, kot se često smatra, ampak bližji Descartes-u in Corneille-u, kot se navadno misli, in je bolj tragikomik kot komik. Molière smeši svoje slabotne junake zato tako kruto, ker so nedescartes-ski in nedržavni.

Razmeroma najbližji nam je Racine, toda očita se mu, da je pregladek, vendar strasti njegovih junakov in junakinj zaradi te gladkosti verzov in jezika niso površne, ampak dušene in zaradi tega še bolj stopnjevane, predajajo se jim pa z nekim samega sebe mučecim ugodjem, vendar so si svojega stanja descartovski jasno svesti.

Tudi napram francoskim prosvetlencem je očitek hladnosti, ki se stalno ponavlja, skrajno krivičen, kajti v aktivnosti te dobe tiči mnogo — res sicer racionaliziranega, a zato nič manj krepkega — čuvstva, kajti v nauku o samostojnosti človeškega razuma in o človeškem napredku je več upanja in vere kot miselnosti. Voltaire-jeve tendenčne drame bi bile samo tedaj neumetniške, če bi bila njih oblika inadekvatna, kar pa ni, ali osebe brez življenja, kar pa kljub 15. kosu Hamburške dramaturgije niso, vsaj v najuspelejših delih, na pr. v *Zaïri*, ne in umetnika moramo soditi, če hočemo biti pravični, po njegovih najboljših, ne pa po njegovih najslabših umotvorih.

Glavna ovira za pravilno umevanje in pravično ocenitev francoske klasike ter francoske duševnosti sploh je torej nerazpoloženje sedanje dobe napram vsakemu racionalizmu, ki ga smatramo za nekaj hladnega, kar pa francoski racionalizem, pa tudi sploh francoska duševnost nista, dasi tiči v njej močna racionalistična komponenta, ki otežuje naši neracionalistični dobi pravilno razumevanje in pravično oceno ene in druge.

Maks Robič.

Kettejevo pismo deset dni pred smrtjo (16. IV. 1899). Dvoje literarnozgodovinskih zanimivosti vsebuje to pismo: pisal ga je Jos. Mur n po Kettejevem naročilu in je Kette le sopodpisan, drugič pa kaže pismo, kako polno upanje

v življenje je tlelo v Ketteju — še deset dni pred smrtjo († 26. IV. 1899). Po Murnovih besedah «on ne more zdaj za enkrat (!) sam na Dunaj. Ovira ga na tem še bolezen...» Ali je Murn postavil besede tako samo bolj v tolažbo prijatelju kakor pa v resničnem lastnem prepričanju? Gotovo je prečital Ketteju pismo tudi naglas, preden sta ga oba podpisala. In ko sta tudi slišala in videla zapisano, kar sta želela, sta upala resnično...

Pismo hrani sodni svetnik Jurij Gregorc, predstojnik sodišča v Kranju in je naslovljeno nanj, ki je študiral takrat prvo leto jus na Dunaju. Bila sta si s Kettejem sošolca v VII. in VIII. šoli na novomeški gimnaziji in skupaj maturirala (1898). Kakor je znano, je moral po maturi Kette k vojakom v Trst, odkoder se je vrnil superarbitriran po 6 mesecih (1. aprila 1899) v Ljubljano v cukrarno. Namenil se je študirati jus in tako se obrača na svojega bivšega sošolca, da ga vpiše za letni semester na juridično fakulteto. A sam preslab za pisanje je naprosil Murna, da je napisal naslednje vrstice:

Blagородni gospod!

Ljubljana, [brez datuma]

V imenu Kettejevem Vas prosim, če ga inkskribirate na juridično fakulteto, ker on ne more zdaj za enkrat sam na Dunaj. Ovira ga na tem še bolezen, ki si jo je nakopal pri vojaki, od katerih je vzpričo nje odrešen za vse večne čase. Denar za inkskripcijo, imatrikulacijo, index etc., poleg fotografije dobite doposlan, brž ko imamo zagotovilo od Vas, da ste pripravljeni ugoditi naši prošnji. Za slučaj kakih sitnostij na dekanatu priloženo bo tudi zdravniško spričevalo.

Z velespoštovanjem

Jos. Murn
Dragotin Kette

Na ovitku naslov: Blagородni gospod

Jurij Gregorc,
IX. Porzellangasse 30
(Studentenheim)

Dunaj

pošt. pečat:

Laibach

16

4

1 N M

99

Ljubljana

Pismo samo nima datuma, jasno pa se vidi na poštnem pečatu na ovitku. Pismo obsega le prvo stran male osmerke. Iz raztrganih črk Kettejevega podpisa se razodeva podoba do smrti izmučenega bolnika. Zanimiva je tudi poteza, ki kaže tako tesno prijateljstvo in čut skupnosti obeh v besedah: «... brž ko imamo (!) zagotovilo, da ste pripravljeni ugoditi naši (!) prošnji...»

Jurist Gregorc mu je tedaj odgovoril, naj le pošlje fotografijo za indeks, a mesto te je prejel smrtno oznanilo o Kettejevi smrti. Ivan Kolar.

Góngora in baročna lirika. — Na Iberskem polotoku so letos obhajali tristoletnico Góngorove smrti. Vpliv nadarjenega moža je trajal malone dve stoletji, vendar bolj na kvar nego na korist leposlovju. Sodobniki baroka so

posnemali igravi, pikantni ton antičnega epikurstva. Že Baltasar del Alcázar (1530—1606) pričinja svojo pesnitev «Inésine tekmece»:

Tres cosas me tienen preso
de amores el corazón:
la bella Inés y jamón
y berenjenas con queso.

Treh stvari želim si zmerom
in imam jih srčno rad:
lepo Inéso, svinjsko gnjat
in paradižnike s sirom.

Anakreontski živelj se tedaj silno razživí. Gesla kot Horatijevo «carpe diem» ali kot «ut flos in saeptis» se venomer obnavljajo. S kakim navdušenjem slavi navedeni pesnik izumitev krčme v kiticah «Una cena»:

Por nuestro Señor, que es mina
la taberna de Alcocer;
grande consuelo es tener
la taberna por vecina.

Si es o no invencion moderna,
vive Diós que no lo sé,
pero delicada fué
la invencion de la taberna.

Svoji izvoljenki prepoveduje mešati vodo v vino, češ, «no se escandalice el vientre»... Temu lahkoživništvu se prepušča celó svečeništvo. Fray Luis de León (1529—91), redovnik Avgustinec, svetuje v ditirambih «Imitación de diversos» krasotici, naj se povsem posvetí ljubezni, češ, ako cvetú ne uživaš, ga izgubiš. Še odločnejši je L. de Argensola (1559—1613), ki v spevu «A la esperanza» podeljuje Lelju neomejeno oblast, češ, ako prilika nanese, je vse dovoljeno: «dada la ocasion, todo es licencia.» Usodnejše za razvoj književnosti je bilo pretirano posnemanje staroklasičnih tropov in figur, mitoloških namigavanj, tujih ukrasov in prispodob. Pisatelji so hoteli presenečati čitatelje, ki so morali biti izobraženi, lectores cultos, zato je humanist Jiménez Patón nazval to nezdravo strujo «cultismo» ali «culteranismo». Vse romansko slovstvo 17. stol. boleha za napihnjenim retorskim slogom. Iskane podobe dajejo baročno lice vsemu izražanju. V Italiji uspevajo po letu 1623. concetti à la Marini, posnema jih Anglija, kjer skoraj prevladajo osladne, izumetničene metafore, po Lillyjevem romanu «Euphues» eufuizem imenovane, na galskih tleh bohoté slična igračkanja kot c a r t e d e t e n d r e gospe De Scudéryjeve, na Portugalskem se razpase kulteranizem, hujši od španskega gongorizma. To krasoslovno zablodo si je razlagati kot reakcijo na čezmerni purizem in klasicizem 16. veka. Pogon za prenovitev sloga izvira kajpada iz Španske, takratne slovstvene vodnice. Saj Marini, početnik italijanskih concettov, je bil španskega pokolenja. Mimogrede povedano: oče današnjega futurizma Marinetti se mi zdi donekod «njega mlajši — Zlomšek».

Sledove španskega formalizma, ki razodeva okostenelost vsebinske platí v umetnosti, nahajamo pri Francozih: Scarron, Corneille, Molière, Lesage, Quinault, Hardy, Rotrou.

Zelo izrazit zastopnik te slovstvene manije in manire, marinizma, konceptizma ali kultizma pa je današnji slavljeneč G ó n g o r a y A r g o t e (1561—1627) iz Córdoba. S 15 leti je posečal na vseučilišču v Salamanki juridična predavanja, pozneje pa je stopil v duhovski stan, da bi dobil nadarbino v katedrali svojega rodnega mesta. Njegova slovstvena proizvodnja iz prve dobe: soneti, romance, poslanice (letrillas) in seljančice (villancicos), se odlikuje po sijajnem, krepkem izrazu in satirični žili. Prišedši na dvor je pa menil, da mora premladiti svoj način, a učinek je bil prosta balhornizacija. Ne premladil, le premladil ga je. O tem pričajo «Soledades» (Samota), «Piramo y Tisbe» itd. Spricho številnih antitez, latinizmov, lažne učenosti, skrotovičenih slik in podobne navlake postaja čisto neumljiv. Čreda občudovalcev je objavljala razlage in tolmače za tajnosti njegovih umotvorov. Cervantes, Quevedo,

Lope de Vega so prožili strupene strelice v «španskega Homera» ali «andaluzijskega Pindara», ki je tolikanj pripomogel do propadanja španske književnosti. A zaman. Sami so podlegli bolj ali manj njegovemu vplivu.

Za zgled sem ponašil eno njegovih najkrajših romanc, akoprav ni tako značilna kot n. pr. «Angélica y Medoro». Vendar opaziš nekaj prisiljenega, iskanega v njej, na priliko paralelizem: 2 sulici za kralja, 2 stvari (dušo in život) za ljubico; Afričanka veli stotniku, naj gre kar nag in gol (desnudo) v bitko, češ, možak «roke trde ko železo, srca trdega kot jeklo» ne potrebuje orožja. Pa še drugih precioznosti najde pozorni čitatelj.

Dasi je aragonska šola (brata Lupercio, Argensola in dr.) pobijala gongorizem, je občinstvo slepo drlo še za nekim drugim manieristom. To je Ledesma Buitrago (1562—1625), ki si je izobličil konvencionalen slog, imenovan conceptismo po njegovi zbirki «Conceptos espirituales» (1600). Sholastična tenkoumja (agudezas), besedni kontrasti in dovtipi (retruécanos), dvoumnosti pomenijo ojačen gongorizem. O svetem Lovrencu, ki so ga nejeverniki do smrti spekli na ražnju, pravi Ledesma:

Seréis sabroso bocado
para la mesa de Diós,
pues sois crudo para vos
y para todos asado.

Na svojo mizo kot grízljaj tečen
dobil vas bode Bog,
saj zase ste sirov in strog,
a za vse človeštvo ste pečen.

Kdor pozna to literarno modo, bo laže doumel marsikako podrobnost v začetnih Shakespeareovih delih.

A. D.

Iz zgodovine naše literatske provincijalnosti. Ko je Mihael Lendovšek pripravil izdajo zbranih spisov A. M. Slomška, je po kanoniku Fr. Kosarju izvedel, da se v mariborski škofovski biblioteki nahajajo neki Slomškovi rokopisi. Zato se je obrnil k škofu Stepischneggu s prošnjo, naj mu dovoli njih porabo, ter je izdajo izbranih Slomškovih del v pismu škofu motiviral s sledečimi besedami (proti koncu decembra 1875): «Vorzüglich war es die Absicht, dem Bestreben der Jungen, die ganze slowenische Belletristik mehr und mehr auf liberale, die Moralität der Jugend gefährdende Bahnen zu lenken, ein recht kräftiges Antidotum zu bieten; das war in erster Linie die Absicht, die mir bei der Inangriffnahme obigen Werkes vorschwebte.» Prijatelju, štajerskemu poetu Hašniku, katerega je vpraševal po avtorjih raznih anonimnih pesmi njegove dobe, med katerimi je slutil tudi Slomška, pa je pisal (7. februarja 1876): «Moj glavni namen pri vsem tem delu je, štajerskim slovenskim pesnikom (in pisateljem sploh) priboriti tisto občno pripoznanje in veljavo, katera jim gre v literaturi slovenski. Krajnci nas prezirajo. Zato sestavljam spis pod naslovom «Štajarski slovenski pisatelji in njih dela» — in ga mislim ob svojem času v posebni knjižici izdati.» Kako daleč je ta svoj spis dognal, ni znano; toda jaseen znak istega duha, kakor se razodeva v tem pismu Hašniku, je stavek v pismu Dupelniku (21. decembra 1875): «Vodnik zginel pred Slomšekom kakor kapljica v morju.» Vse to se je godilo približno v onem obdobju, ko je Davorin Trstenjak izjavil v imenu štajerskih Slovencev, da sicer priznavajo Ljubljano kot slovensko centralo, da pa ne pripuščajo, da je baš v Ljubljani vsa modrost doma. Od teh Lendovškovih pisem nas loči več ko petdeset let, toda njegov duh živi še vedno krepko. Javlja se n. pr. v novi izdaji zbranih del Razlaga in Hausmannice (leta 1926!), javlja še v tem in onem, v samih neprijetnih stvareh, o katerih bo pisal bodoči kronist našega literatskega provincijalstva.

J. A. G.

Urednikov «imprimatur» 17. septembra 1927.

Gen. Paul Maistre

Nova pripovedna knjiga:

Ksaver Meško: Kam plovemo. Povest.

Strani 205. Broš. 36 Din, platno 46 Din, poštnina 3 Din.

Naročila sprejema

knjigarna Tiskovne zadruga v Ljubljani.

NOVE KNJIGE TISKOVNE ZADRUGE V LJUBLJANI:

Josipa Jurčiča Zbrani spisi. V. zvezek.

(Lipe - Pipa tobaka - Moč in pravica - Zupanovanje
v globokem dolu - V vojni krajini - Telečja pečenka -
Ivan Erazem Tatenbach - Doktor Zober.)

Broš. 84 Din, v platno vez. 100 Din, polfranc. vez. 106 Din.

Tolstoj-Vidmar: Rodbinska sreča. Roman.

Broš. 26 Din, v platno vez. 34 Din.

Sven Hedin-Kunaver: V azijskih puščavah. S slikami.

Broš. 36 Din, v platno vez. 44 Din.

J. Kozak: Boj za Mount Everest. S slikami.

Broš. 36 Din, v platno vez. 44 Din.

Jirasek-Albrecht: Oče. Drama v 3 dejanjih.

Broš. 16 Din.

Melik A.: Kolonizacija Ljubljanskega Barja.

Broš. 60 Din.

F. Seidl: Moderna izobrazba. Pota in cilji. 19 zv.

**Naročila sprejema knjigarna Tiskovne zadruga
v Ljubljani, Prešernova ulica šte. 54.**

Nasproti Glavne pošte.

Nove knjige

Uredništvo je prejelo v oceno sledeče knjige (z zvezdico * označene so natisnjene v cirilici):

- Béraud Henry**, Križi in težave rejenega bratca. Preložil Janko Tavzes. Ljubljana. Založil prelagatelj. 1927. 109 str.
- Blumenau Maksim Leonidovič**, Ruska začetnica za Slovence. Maribor. Mariborska tiskarna. 1927. 90 str. 20 Din.
- ***Glumac Gjorgje**, Soneti. Beograd. Zemunska štamparija. 1927. 58 str.
- Golouh Rudolf**, Kriza. Socialna drama v šestih slikah. Maribor. «Delavska politika.» 1927. 90 str.
- Griša**, Prebujenje. Pesmi. Kranj. Samozaložba. 1927. 40 str. 10 Din.
- ***Jakšić Grgur**, Evropa i Vaskrs Srbije. S predgovorom Emila Omana. Beograd. S. B. Cvijanović. 1927. IV + 446 str. + karta.
- Jirásek Alojzij**, Oče. Drama v treh dejanjih. Poslovenil Fran Albrecht. Ljubljana. Tiskovna zadruga. 1927. 95 str. Cena broš. 16 Din. (Oder. Zbirka gledaliških iger, 17. zv.)
- Kristan Anton**, O delavskem in socialističnem gibanju na Slovenskem do ustanovitve jugoslovanske socialno-demokratske stranke (1848—1896). Ljubljana. Zadruga založba. 1927. 200 str. Cena 30 Din.
- Murko M.**, Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven. Prag und Heidelberg. Carl Winter's Universitätsbuchhandlung. 1927. IV + 184 str.
- Orožen Janko**, Zgodovina Celja. II. del. Celje. Goričar & Leskovšek. 1927. 162 + IV str. Cena 28 Din.
- ***Paunović Siniša**, Iz kutova duše. Beograd. Štamparija M. Karića. 62 str. Cena 15 Din.
- ***Popović Bogdan**, Ogledi iz književnosti i umetnosti. Knjiga prva. Drugo izdanje. Beograd. Geza Kon. 1927. VII + 268 str.
- ***Popović Bogdan**, Ogledi iz književnosti i umetnosti. Knjiga druga. Geza Kon. 1927. 348 str.
- Šemrov Fr.**, Ljubljanska pošta. Zgodovinski spis ob 50letnici njene stavbe. Ljubljana. «Oblastna organizacija poštних, telegrafskih in telefonskih uslužbencev v Ljubljani.» 1927. 96 str. Cena 10 Din.
- Tolstoj L. N.**, Rodbinska sreča. Roman. Poslovenil J. Vidmar. Ljubljana. Tiskovna zadruga. 1927. 107 str. Cena broš. 26, vez. 34 Din, poština 2 Din. (Prosveti in zabavi, 17.)
- ***Univeritet u 1925-1926 godini**. Beograd. Univeritet u Beogradu. 1927. VIII + 165 str.

